

LANDSKAPS ARKEOLOGERNA

KULTURMILJÖVETARE OCH KUNSKAPSFÖRMEDELARE
I RIKSTÄCKANDE SAMVERKAN
www.landskapsarkeologerna.se

Ny järnväg Kalix - Haparanda

Dokumentation av kulturlämningar år 2007

Lennart Klang

LK Konsult

VATTUGATAN 14

972 39 LULEÅ

TELEFON: 0920-141 97, 070-694 51 97 FAX: 0920-141 97

E-POST: lennart@landskapsarkeologerna.se

Innehåll

Sammanfattning	3
Bakgrund	3
Omfattning	4
Syfte	4
Metodik	5
Resultat	6
Lokal nr 1 och 2	6
Intervjuer 2007	7
Äldre lantmäteriakter	7
Dokumentation i fält 2007	7
Kommentar	10
Lokal nr 4	17
Intervjuer 2007	17
Äldre lantmäteriakter	17
Dokumentation i fält 2007	17
Kommentar	20
Lokal nr 15 (raä-nr 560 i Nederkalix socken)	25
Intervjuer 2007	26
Äldre lantmäteriakter	27
Dokumentation i fält 2007	27
Kommentar	30
Lokal nr 19	38
Dokumentation i fält 2007	38
Kommentar	39
Lokal nr 42	45
Intervjuer 2007	45
Äldre lantmäteriakter	45
Dokumentation i fält 2007	46
Kommentar om skyttevärnen	64
Stenbrottet/stenslagningsplatsen	64
Raä-nr 406 i Nedertorneå socken	73
Intervjuer 2007	74
Äldre lantmäteriakter	74
Slutsatser av intervjuer och äldre kartor	78
Dokumentation i fält 2007	78
Referenser	87
Bilaga 1	89
Bilaga 2	90
Bilaga 3	91

Omslagsbild: Kulturlämning vid Långvikberget (lokal nr 42) vid uppmätning med måttband och tumstock

Samtliga fotobilder: Lennart Klang

Sammanfattning

I det följande redovisas en översiktlig dokumentation av ett 40-tal kulturlämningar, fördelade på sex lokaler. Alla berörs av Banverkets investeringsprojekt Ny Järnväg Kalix-Haparanda.

Kulturlämningar som dokumenteras är två kolbottnar med tillhörande lämningar efter kolarkojor, ett stolphål med tillhörande två stagplatser, en svårbedömd värnliknande lämning, sex gränsmärken av stenar, ett område med 12 skyttevärn, ett förvarings-/skyddsutrymme och fem stenblock som bearbetats vid stenbrott samt en kvarnmiljö med två husgrunder, en grävd kanal, lämningar efter en fördämningsvall och en vägbank.

Syftet med dokumentationen är att tillgängliggöra de delar av kulturarvet som berörda lokaler är en del i. Det görs genom identifiering av vilka kulturlämningar som finns på de sex lokalerna, beskrivning, fotografering och lägesbestämning av dem, samt vid behov upprättande av särskilda planritningar för att förtydliga deras struktur. Lägesbestämningarna har gjorts på Banverkets planritningar, som redovisar järnvägsplanerna i detalj tillsammans med omgivande topografi.

Kulturlämningarna kan samtliga antas höra till något av de senaste århundradena, med en tonvikt i 1800-talet och 1900-talet. Möjligen kan kolbottnarna vara något äldre. Sammantaget ges relevanta exempel på vilka typer av kulturlämningar från detta tidsskede som förekommer i det aktuella stråket mellan Kalix och Haparanda.

Dokumentationen visar att flertalet av kulturlämningarna är belägna på platser i förhållande till järnvägsplanerna som gör att de kan komma att bevaras mer eller mindre även efter järnvägsbygget.

Bakgrund

Banverket bedriver investeringsprojektet Ny Järnväg Kalix-Haparanda. I samband med järnvägsutredning 2003 och järnvägsplaner därefter har fornlämningar och andra kulturlämningar registrerats i den aktuella järnvägssträckningen. Innan genomförandet av järnvägsbygget har Banverket åtagit sig att dokumentera kända kulturlämningar som påverkas. Fornlämningar hanteras i särskild ordning enligt kulturminneslagen och länsstyrelsebeslut. Dokumentationen av övriga kulturlämningar som berörs upphandlas som konsultuppdrag.

Dokumentationen av de övriga kulturlämningarna redovisas här. Uppdraget har utförts av Lennart Klang i sitt företag LK Konsult, som ingår i konsultgruppen Landskapsarkeologerna.

Omfattning

Enligt uppdragsbeskrivningen ska dokumentationen vara översiktlig och omfatta sju lokaler. Sex av lokalerna är registrerade som nr 1, 2, 4, 15, 19 och 42 i den särskilda arkeologiska utredning som Västerbottens museum utförde år 2005. Den sjunde lokalen, raä-nr 406 i Nedertorneå socken, är inte med i den särskilda utredningen men lägesbestämdes och beskrevs vid Riksantikvarieämbetets fornminnesinventering år 1986. Kulturlämningar berör tre av de fyra järnvägsplaner som upprättats mellan Karlsborg och Haparanda: JP 11 (nr 1, 2 och 4), JP 12 (nr 15, 19 och 42) och JP 14 (raä-nr 406).

Kulturlämningar som berörs är kolbottnar (nr 1 och 4), en grop efter en stolpe (nr 2), en svårbedömd sentida värnliknande anläggning (nr 15), ett gränsmärke (nr 19), ett område med skyttevärn och stenbrott (nr 42) och lämningar efter en kvarn (raä-nr 406).

Översiktligheten i dokumentationen innebär att okulär granskning av kulturlämningarna görs. Fotografering och vid behov upprättande av skisser, kartor och/eller planritningar ingår. Inga arkeologiska utgrävningar görs. Tidsramen för fältarbetet sattes till ca en veckas arbete inklusive resor till lokalerna, vilket innebär att 1-2 lokaler dokumenterades per dag.

Utöver dokumentationen i fält har arkivstudier vid Lantmäteriet och intervjuer med Ortsbor utförts under sammanlagt 1,5 dagar.

Arbete med rapportmanus har tagit ca 12 dagar. Därtill kommer tid för möten med beställaren och arbete med att göra rapporten arkivbeständig. Det visade sig att rapportarbetet tog något längre tid än beräknat eftersom ett 40-tal kulturlämningar fanns att dokumentera i stället för de 13 kulturlämningar som ursprungligen var kända på de aktuella lokalerna.

Avsikten är att göra en dokumentation av värde för framtida bruk. Det innebär att dokumentationens ambitionsnivå begränsas till vad som bedöms nödvändigt att nu dokumentera som bas för eventuella framtida studier om kulturlämningarna, såsom fördjupade analyser av fältmaterialet, fler intervjuer med Ortsbor och utvidgade arkivstudier.

Syfte

Syftet med den nu utförda dokumentationen av kulturlämningar är att

- identifiera och beskriva lämningarna på berörda lokaler
- lägesbestämma lämningarna på kartor
- bedöma lämningarna antikvariskt, d.v.s. ge dem kulturhistoriskt relevanta benämningar och sammanhang
- underlätta för framtida studier av de delar av kulturarvet som lämningarna är en del i.

Metodik

Fältarbetet har delats upp i två etapper.

Den första etappen bestod i att under två dagar identifiera lokalernas kulturlämningar med hjälp av okulär granskning och selektiv sondning i marken samt att därefter beskriva dem, fotografera och ange (ungefärliga) koordinater i rikets nät med GPS. I denna etapp gjordes också bedömningar av vad som borde göras i en andra etapp.

Den andra etappen bestod i att kartera och rita av kulturlämningarna samt kompletterande fotografering. Kartering har gjorts med hjälp av Banverkets planritningar för järnvägsplanerna. På dem, i skala 1:2000, finns föreslagen järnvägslinje, gränser för järnvägsmark, befintliga och planerade vägar, höjdkurvor med en meters intervall, ägo gränser och annan relevant information. På dessa planritningar har kulturlämningarnas utsträckning markerats. Tack vare planritningarnas täta höjdkurvor får lämningarna värdefull topografisk relation.

I den andra etappen har dessutom ritningar och skisser/specialkartor gjorts där så bedömts behövt för att tydligare visa kulturlämningarnas utseende och hur de är belägna i förhållande till varandra. Lokalerna visade sig mer innehållsrika än vad som framgick av tidigare dokumentation. Den mertid som det innebär att dokumentera mer än dubbelt så många kulturlämningar jämfört med utgångsläget har reglerats med ambitionsnivån. I prioriteringarna har därför fotobilder/beskrivningar bedömts som tillfyllest, där ritade profiler har övervägts, men således inte utförts. Planritningar har varit viktigare att prioritera eftersom fotobilder i regel inte kan vara ett alternativ till dokumentation sedd rakt uppifrån.

Karteringar och ritningar har utförts med hjälp av stegning, kompass och måttband. På samtliga lokaler finns markeringar i terrängen för den planerade järnvägens olika delar, vilket gör att objekten kan ritas in med tillräcklig noggrannhet på Banverkets planritningar. Inga instrument har använts, alla karteringar och ritningar är utförda som hantverk; konceptkartor ritade i fält har renritats för hand och skannats in i rapporten. Tillförlitligheten bedöms som tillräcklig när erfarenheterna av kartering med den angivna metodiken är tillräckliga.

Intervjuerna har huvudsakligen skett per telefon med markägare och några andra personer som markägarna hänvisat till.

Arkivstudierna, vid Lantmäterimyndighetens förrättningsarkiv i Luleå, har huvudsakligen inriktats på kartor från slutet av 1700-talet och 1800-talet, främst avvittringskartor och laga skifteskartor. Som förväntat gav kartorna bra upplysningar om kvarnplatsen och inga viktiga upplysningar om de övriga kulturlämningarna.

Resultat

Dokumentation av kulturlämningarna redovisas i det följande för varje lokal, med undantag för lokalerna nr 1 och 2 som har slagits samman till en och samma lokal.

Ett 40-tal kulturlämningar har dokumenterats på sex lokaler, varav ca en tredjedel har varit kända tidigare som registrerade kulturlämningar. Dokumenterade lämningar utöver tidigare registrerade vid arkeologiska inventeringar är två stagplatser tillhöriga en stolpe, en kolarkoja tillhörig en kolbotten, fem gränsmarkeringar i anslutning till tidigare registrerade gränsmärken, åtta skyttevärn i anslutning till tidigare kända fyra värn, fyra stenbrott i anslutning till ett tidigare känt stenbrott samt kanal, fördämningsvall, vägbank och husgrund tillhörigt en tidigare dokumenterad kvarngrund.

Av tidigare registrerade kulturlämningar har några få givits annan benämning än tidigare. En förmodad källargrop visade sig vara ett stolphål och två värn har sannolikt haft annan funktion. Det ena, på Kattiserbacken (lokal nr 15), har inte kunnat ges en någorlunda säker benämning eller förklaring och framstår som en arkeologisk gåta även efter den nu gjorda dokumentationen. Det andra tidigare förmodade värnet, innanför linjen med skyttevärn (lokal 42), har karaktär av förvarings- eller skyddsutrymme.

Andra tidigare registrerade kulturlämningar har fått tillkommande och nya inslag. Det visade sig att gränsmärket (lokal 19) har en ristning på en sten. Vidare framkom att det kända stenbrottet med en bevarad vertikal järnkil även har en tidigare ej noterad horisontellt inslagen järnkil, som ger exempel på vilka dimensioner man eftersträvade vid brytningen av stenarna. Troligen rör det sig i första hand om stenar för brofästen.

Dokumentationen visar att flera av lämningarna ligger utanför mark som direkt berörs av järnvägsbygget. Detta gäller främst kvarnmiljön, som berörs i sin norra del och inte där själva kvarnen har stått, samt skyttevärnen, som ligger i en linje med flera värn utanför järnvägsmarken. Andra lämningar ligger i eller mycket nära den mark som direkt berörs, i vissa fall så att de möjligen kan bli bevarade även när järnvägsbygget har genomförts. T.ex. kommer lämningarna efter kolarkojorna helt säkert att helt raderas ut, medan tillhörande kolbottnar delvis kanske kan bli bevarade.

Lokal nr 1 och 2

Lokalerna nr 1 och 2 registrerades vid Västerbottens museums särskilda arkeologiska utredning för Haparandabanan år 2005. Följande beskrivning upprättades:

Lokal 1: Kolbotten.

Koordinater/kartblad: 1842860/7324119/25M 4i

Registrerad: 2005

Terräng/möh: Krön av moränhöjd. Skogsmark (tallskog)/25 möh.

Beskrivning: Kolbotten (resmila), rund, 11 m i diameter och 0,2-0,3 m hög. Beväxt med ett tiotal tallar.

Förslag till bedömning: Övrig kulturhistorisk lämning

Kommentar: Välbevarad

Förslag på ytterligare åtgärder: Inga

Lokal 2: Förvaringsanläggning (källargrop)

Koordinater/kartblad: 1842861/7324140/25M 4i

Registrerad: 2005

Terräng/möh: Krön av moränhöjd. Skogsmark (tallskog)/25 möh.

Beskrivning: Förvaringsanläggning (källargrop), 1x1 m och 0,6 m djup, bestående av uppresta stenar, 0,7 m stora och en kallmurning av 0,3-0,5 m stora stenar. I N begränsas anläggningen av en 0,7 x 0,5 m upprest sten. Kring kanten i Ö och V är en 1-1,5 m bred och 0,2-0,3 m hög vall. Beväxt med ett femtal yngre tallar.

4 m S om källargropen är ett spismursröse (?), oval, 1,6 x 1,3 m (NV-SÖ) och 0,1-0,2 m hög, bestående av ett femtal 0,1-0,2 m stora stenar. Vid provstick med jordsond framkom stenpackning samt kol. Övermossad och bevuxen med två mindre tallar.

Förslag till bedömning: Övrig kulturhistorisk lämning

Kommentar: Grund efter kolarkoja

Förslag på ytterligare åtgärder: Inga

Lokalerna ligger nära varandra. Lokalernas koordinatpunkter förefaller ligga ca 20 meter från varandra, och ytterkanterna inom 10 meter när man även räknar med spismursröset. Orsaken till varför objekten delats upp på två lokaler framgår inte. I den följande dokumentationen betraktas dessa två objekt som en lokal.

Intervjuer 2007

Markägaren Ingrid Lindbäck berättar att hennes far kände till området mycket väl när han var i livet och att hennes farbror Ture Strömbäck, boende i Stockholm sedan 1960-talet, också har god kännedom om området. Ture Strömbäck berättar att han inte hört talas om eller sett någon kolbotten på den aktuella platsen (Vånafjärden 12:1). Han kan inte heller säkert erinra sig om några andra lämningar eller speciella aktiviteter på platsen, men poängterar att det är svårt att minnas alla detaljer i markerna.

Äldre lantmäteriakter

Platsen för kolbotten finns dokumenterad som skogsmark i lantmäteriakter vid Lantmäterimyndighetens förrättningsarkiv i Luleå, både på avvittringskartan från 1807-11 och laga skifteskartan från 1869-71. Inga markeringar är gjorda på kartorna där kolbotten finns.

Dokumentation i fält 2007

Vid fältarbetet för Banverkets kulturhistoriska dokumentation i september 2007 konstaterades att kolbotten och övriga lämningar som registrerats enligt ovan ligger på järnvägsmark. Kolbottens och kolarkojans plats markerades på Banverkets planritning i skala 1:2000 (något förminskad i fig. 1).

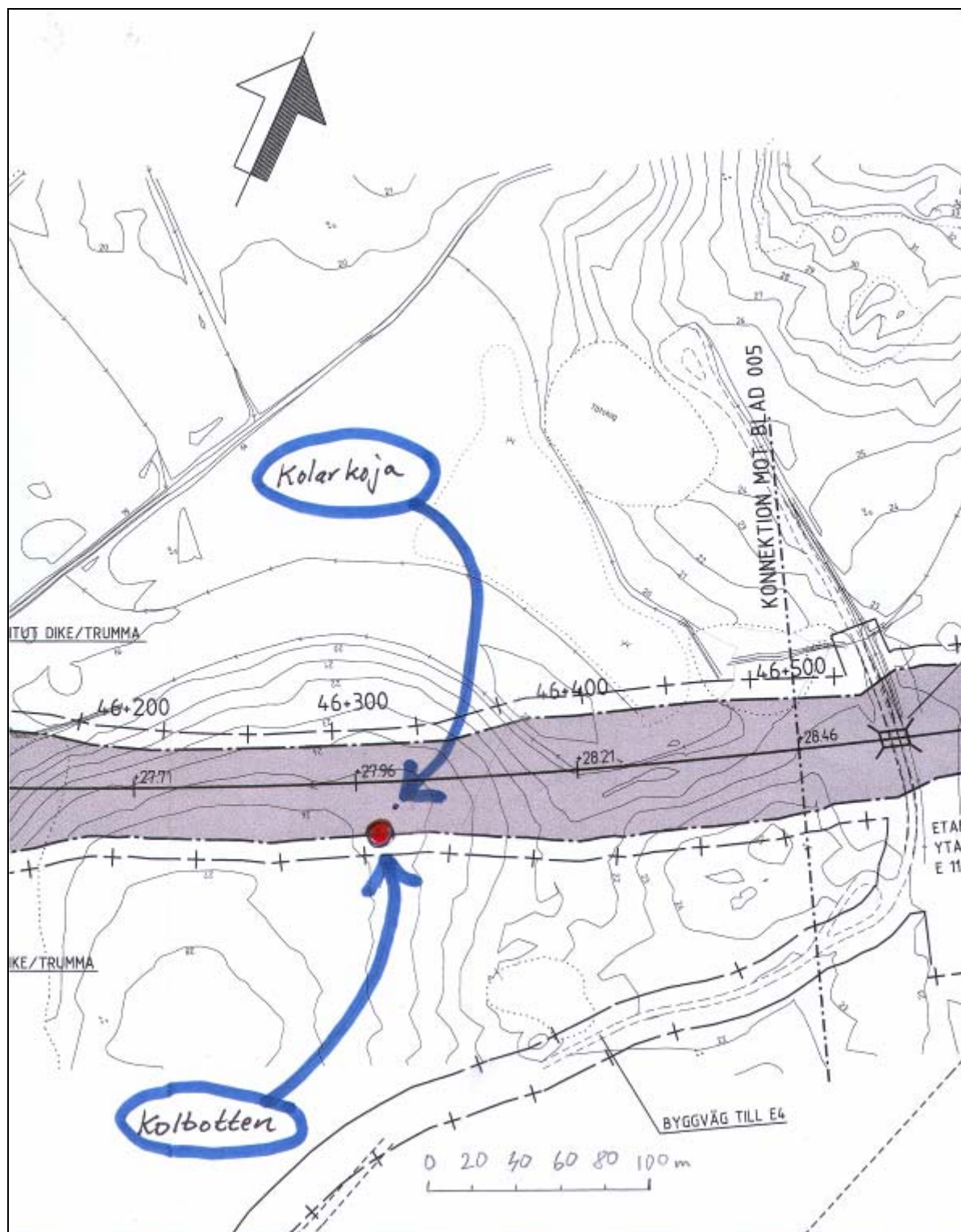

Fig. 1. Utdrag ur Banverkets planritning JP 11-101, blad 04, fortsbl 05, upprättad av WSP 2007-02-01, kompletterad med skalstreck och läget för en kolbotten med tillhörande lämningar efter kolarkoja. Teckenförklaring, se bilaga 1.

Den registrerade "källargropen" visade sig vara belägen 14 meter N om kolbottnen, men har inte tagits med i fig. 1 eftersom det inte är fråga om en källargrop. En antikvarisk granskning visar att gropen är ett stolphål efter en mast eller stolpe som stått på platsen för inte så länge sedan, på 1900-talet, och som tagits bort från platsen för inte så länge sedan (troligen efter 1950 - den finns dock inte med på den ekonomiska kartan från 1985).

Granskningen av lokalen visade också att den ligger på en avsats i svag sluttning mot N-NÖ av stenig, delvis blockig moränmark med tallskog.

Den dokumentation som valdes blev att kolbottnen och lämningarna efter kolarkojan karterades i plan i skala 1:100 med hjälp av måttband och kompass, att en något mer utförlig beskrivning jämfört med den från 2005 upprättades och att några fotobilder togs. Därtill antecknades även koordinater med GPS, med några meters felmarginal:

Kolbottnen: 7324108/1842871

Vid en jämförelse med den koordinatsättning som Västerbottens museum gjorde är skillnaden ca 11 meter, vilket kan förefalla mycket även om mätpunkterna kan ha legat någon meter från varandra. Det exakta läget för kolbottnen framgår bättre av markeringen på Banverkets planritning (fig. 1).

Här följer en beskrivning av kulturlämningarna på denna lokal. Efter beskrivningen följer en ritning i skala 1:100 (fig. 2) som visar synliga lämningar efter kolbottnen och kolarkojan.

Kolbottnen har något oklar begränsning men är rund, ca 11,5 m i diameter och ca 0,4 m hög. Den tämligen jämt välvda ytan sluttar svagt mot ytterkanten. Ytan är svagt konkav i den centrala delen inom ett ca 6 x 4,5 m stort område (NÖ-SV), 0,1 m djupt. Kolbottnen är beväxt med 10 tallar, 2 granar och en liten björk samt har 8 synliga stubbar. Mossa och risvegetation på marken gör att kolbottnen smälter väl in i omgivande mark. Några av stubbarna är mossbeväxta.

Omedelbart NV till S om kolbottnen är sammanlagt fyra tämligen grunda ***täktgropar*** belägna, från vilka material har påförts milan. Den i NV är ca 4,5 x 2,5 m stor och 0,25 m djup, den i VNV är ca 7 x 2 m stor och 0,3 meter djup, den i VSV är ca 2,5 x 1,5 m stor och 0,2 m djup och den i S är ca 4 x 2,5 m stor och 0,4 m djup. I övrigt syns inga tydliga täktspår invid kolbottnen i N-Ö-SÖ, dock förekommer mycket ytliga smärre ingrepp med oklar begränsning, efter det arbete som bedrevs kring kolbottnen. I anslutning till kolbottnen, inom några 10-tal meter runt omkring, finns ytterligare några ytliga, smärre täktspår i marken. Att inga djupare och fler täktgropar syns runt om beror på den steniga marken, som det inte är lätt att gräva i.

Lämningarna efter ***kolarkojan***, ca 6-10 m N till NNÖ om kolbottnen, har oklar begränsning. De består av en närmast oval ***stensamling*** och en tämligen jämn och mycket ***svagt konkav markyta*** S om stensamlingen. Stensamlingen förmodas ha varit eldstaden och den svagt konkava ytan själva kojplatsen, eller del av den.

Stensamlingen är ca 2 x 1,7 m (NV-SÖ) och 0,2 m hög, utom i SÖ där stensamlingen är mer påtagligt uppbyggd till ca 0,3 meters höjd. Sex delvis övermossade synliga stenar är intill 0,3 m stora och åtskilliga fler är helt övermossade. Stensamlingen är beväxt med en liten tall.

Den mycket svagt konkava markytan omedelbart S-SÖ om stensamlingen är otydlig, ca 3,5 m i diameter och lägre än 0,1 m djup. Den har tendens till att vara något kvadratisk i riktning NNÖ-SSV med rundade hörn och med stensamlingen enligt ovan i hörnet i NNV. Markytan är något jämnare än omgivande mark, men saknar synlig begränsning i form av en låg jordvall.

Vid provstick med sond i markytan framkommer ställvis tendens till ett mycket tunt kulturlager, bestående av ett kolinblandat ytligt skikt, ca 1 cm tjockt, och därunder sand, grus och småstenar. Detta eventuella "kulturlager" finns inte över hela ytan utan är mest förekommande närmast stensamlingen. Ytan är beväxt med mossa och lav samt enstaka tallar i kanten. Vid en jämförelse med omgivande marker avviker vegetationen, markens jämnhet och dess svaga skålform något från omgivningen, som i högre grad har risvegetation och ojämnheter i ytan av stenar, gamla stubbar och tuvor. Vid provstick med sond utanför ytan framkommer även där mörkfärgning som kan vara något kolinblandad på några provtagningspunkter.

För att göra eventuella iakttagelser om stensamlingens konstruktion togs stensamlingens mosstäcke och den lilla tallen på stensamlingen bort. Det visade sig då att enstaka stenar även låg dolda omedelbart SSÖ om de i övrigt väl avgränsade stensamlingen. Vid sondning mellan stenarna här fanns tämligen rikligt med kol. Smärre kolkoncentrationer fanns också i kanten av stensamlingen i SV och NNÖ. I övrigt konstaterades sand i sonden vid provstick på andra platser i stensamlingen. Sonden hade svårt att ta sig ner i den steniga marken. Kartering av alla enskilda stenar valdes bort eftersom det hade krävt mer rensning av jord och rötter och för att bedömningen gjordes att iakttagelserna var tillräckliga för en relevant dokumentation. Den tilläggsinformation som gick att få av att ta bort mossa var att kolförekomsterna blev tydligare och att den högre delen av stensamlingen (i SSÖ) hade en fortsättning mot SSÖ, så som redovisas på fig. 2 utanför den ovala form som var tydlig innan mossan togs bort. Man har otvivelaktigt eldat i anslutning till stensamlingen, främst i SSÖ, i anslutning till den del som är påtagligt uppbyggd.

Iakttagelserna tyder på att kolarkojan låg här. Den kan ha varit ca 3 x 3 meter stor med en eldstad i hörnet i NNV. Tolkningen baseras på att kolning generellt krävde en koja för kolaren, att detta förefaller vara en idealisk plats i relation till kolbotten, att lämningar på platsen verifierar att en eldstad funnits här, att det finns tecken på mått som är vanligt förekommande för en kolarkoja och att den har varit orienterad rakt mot kolmilan. Förmodligen valdes platsen i detalj av att lagom stora stenar naturligt fanns här, som kunde bygga upp en eldstad och att markytan i övrigt var torr, jämn och lämplig i övrigt. Några av stenarna i stensamlingen kan därför vara del av den naturliga markytan medan andra har flyttats dit. Eldstaden kan ha varit uppbyggd något högre med nu utrasade stenar främst mot N-NV.

Det recenta mast-/stolphålet (som beskrevs som källargrop i den särskilda arkeologiska utredningen) är beläget 3,5 m N om stensamlingen som hör till kolarkojan. Gropen är 1 m i diameter och ca 0,8 m djup med i botten och kanten några stenar som har stadgat upp stolpen. Ytterligare stag har funnits. På ett jordfast block 5 m NÖ om gropen sitter **ett rostigt järnstag** och på ett annat block, 8 m V om gropen sitter **två öglor** av stål. Från dessa har sannolikt vajrar stadgat upp stolpen/masten.

Kommentar

Övertorvning och morfologi (t.ex. täktgroparnas kanter) tyder på att kolbotten inte hör till 1900-talet. Avverkning har skett på 1900-talet, kanske för ca 50-70 år sedan att döma av tallarnas ungefärliga ålder, som dock kan vara svårbedömd på den magra moränmarken. Tallstubbar på kolbotten indikerar att tidigare avverkning berörde träd som inte var mycket gamla, dock troligen ca 100 år eller äldre. Eftersom dessa träd började växa på kolbotten när den övergivits kan detta ses som en indikation på att den är äldre än 150 år. Detta stämmer väl med det allmänna intryck man får av att den kan vara gammal.

De äldsta kända kolbottarna i kommunen härrör från Kalix kopparverks verksamhet på 1600-talet. Därefter har kolningen i stor utsträckning förknippats med järnhanteringen i

regionens hyttor. Det är inte känt vilken verksamhet denna aktuella kolbotten har varit förknippad med.

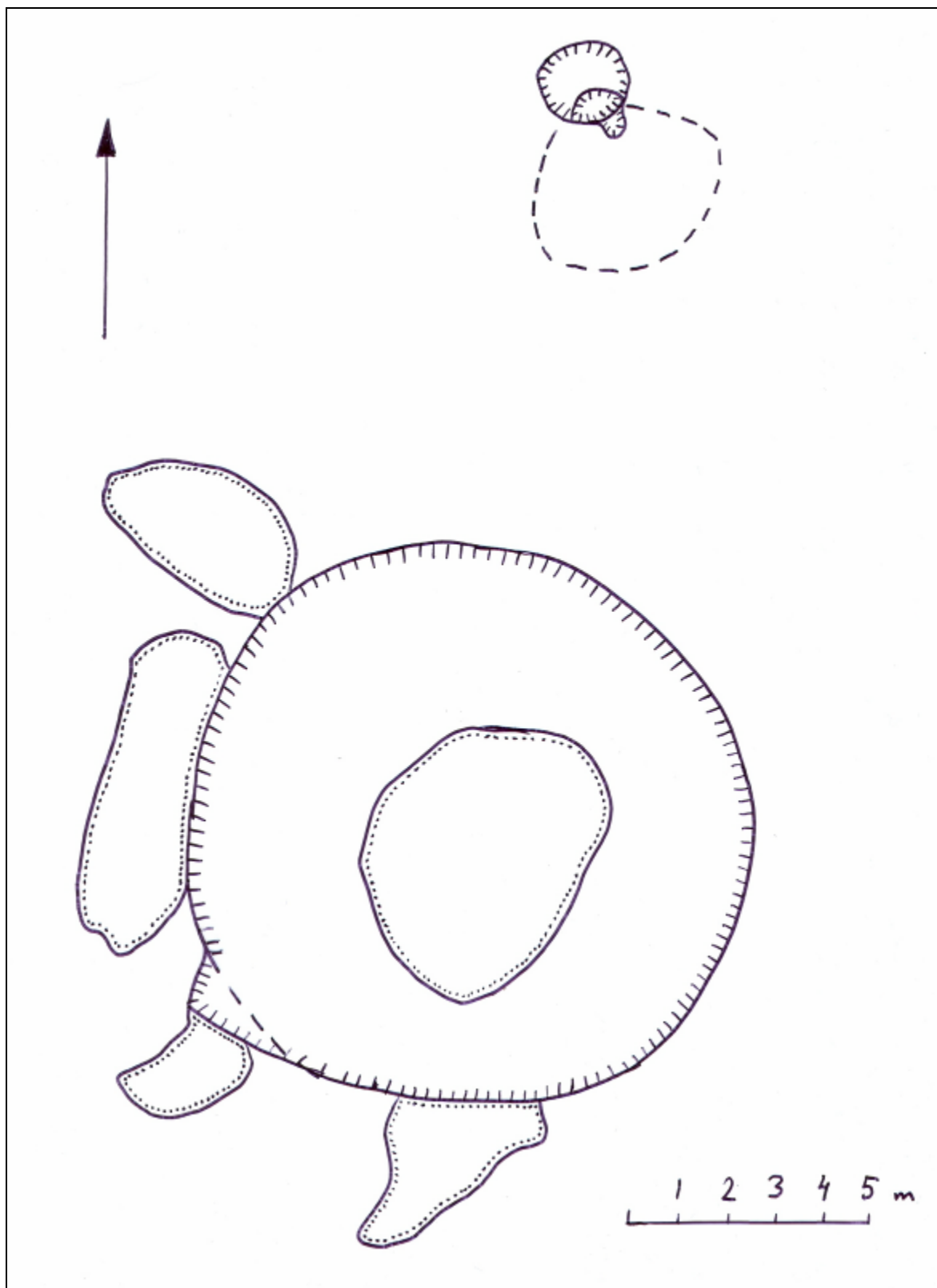

Fig. 2. Planritning över kolbotten och tillhörande lämningar efter kolarkoja (lokal 1 och 2).
Teckenförklaring, se bilaga 2.

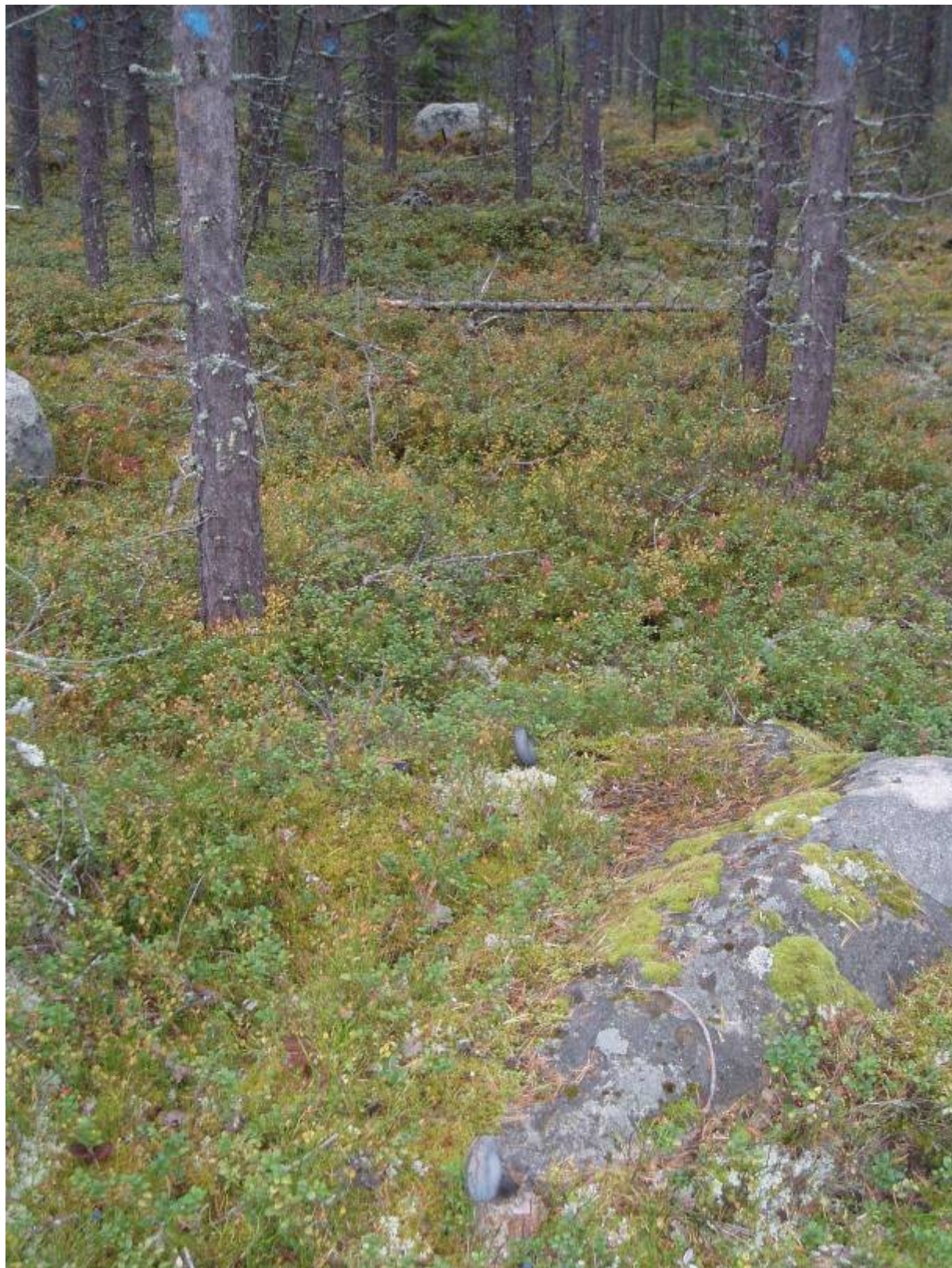
Kolbottenen sedd från NV. Rygsäcken och en tröja upphängd på en gren i bildens högra del befinner sig ett par meter V om kolbottnens mitt. I förgrunden anar man möjligen grunda täktgropar. Som synes smälter kolbottenen väl in i terrängen.

Sonden står i den övermossade stensamling som varit eldstad i kolarkojan. Bilden tagen från N, med kolbotten i bakgrunden. Själva kojan fanns på en svagt skålförmig märkyta omedelbart S om eldstaden, bakom sonden på bilden.

Sonden står i en grop som är belägen 3,5 m N om kolarkojans eldstad. I gropen har en mast eller stolpe stått. Stenarna i gropens kant stadgade upp stolpen. Bilden tagen från S.

I förgrunden en stagplats med två öglor av stål. I bakgrunden ett block med ett brunt järntag i blockets nedre del. Mellan stagplatserna, t h på bilden, återfinns gropen som varit stolphål.

Det rostiga järnstaget på bilden ovan är 25 cm långt, 2,5 cm brett och 1 cm tjockt, med tre hål för spikar. I det mellersta hålet sitter spiken kvar. Staget sitter fast i ett 1,5 m stort block, beläget 5 meter NÖ om stolpplatsen. Bilden tagen uppifrån blocket. Staget lutar mot stolpplatsen. På bilden nedan ser man en av två öglor av stål på ett 2 meter stort och 0,4 m högt block 8 meter V om stolpplatsen. Öglorna är ca 7 cm stora.

Lokal nr 4

Lokal nr 4 registrerades vid den arkeologiska utredningen för Haparandabanan 2002 som lokal nr 2 och sedermera vid Västerbottens museums särskilda arkeologiska utredning för Haparandabanan år 2005 som nr 4. Följande beskrivning upprättades 2005:

Lokal 4: Kolbotten.

Koordinater/kartblad: 1844812/7325717/25M 5i

Registrerad: 2002

Terräng/möh: Flack sandmark. Skogsmark (tallskog)/25 möh.

Beskrivning: Kolbotten (resmila), rund, 13 m i diameter och 0,6 m hög, omgiven av fyra rektangulära stybbgropar, 5-10 x 2 m stora och 0,9 m djupa. Beväxt med ett tiotal tallar.

Förslag till bedömning: Övrig kulturhistorisk lämning

Tidigare anteckningar: Klang 2

Förslag på ytterligare åtgärder: Inga

Intervjuer 2007

Markägaren till angränsande skifte, Vånafjärden 1:7, Marianne Sundell, är kulturhistoriskt intresserad men har tidigare inte hört talas om kolbotten. Hon har talat med andra i Vånafjärden (bl.a. nämndes Rune Larsson) som inte heller har sett den eller hört talas om den.

Äldre lantmäteriakter

Platsen för kolbotten finns dokumenterad som skogsmark i lantmäteriakter vid Lantmäterimyndighetens förrättningsarkiv i Luleå, både på avvitringskartan från 1807-11 och laga skifteskartan från 1869-71. Inga markeringar är gjorda på kartorna där kolbotten finns.

Dokumentation i fält 2007

Vid fältarbetet för Banverkets kulturhistoriska dokumentation i september 2007 konstaterades att kolbotten huvudsakligen är belägen i området ”med tillfällig nyttjanderätt” intill järnvägsmarken (se fig. 3).

Den antikvariska granskningen visade att även kolarkojan tillhörig kolbotten finns att identifiera ca 14 m NNV om kolbotten. Den ligger på järnvägsmark.

Lokalen ligger på flack sandig mark mellan sankare mark mot S-Ö och en stenig liten moränhöjd i V. Tallskogen har inslag av gran och löv.

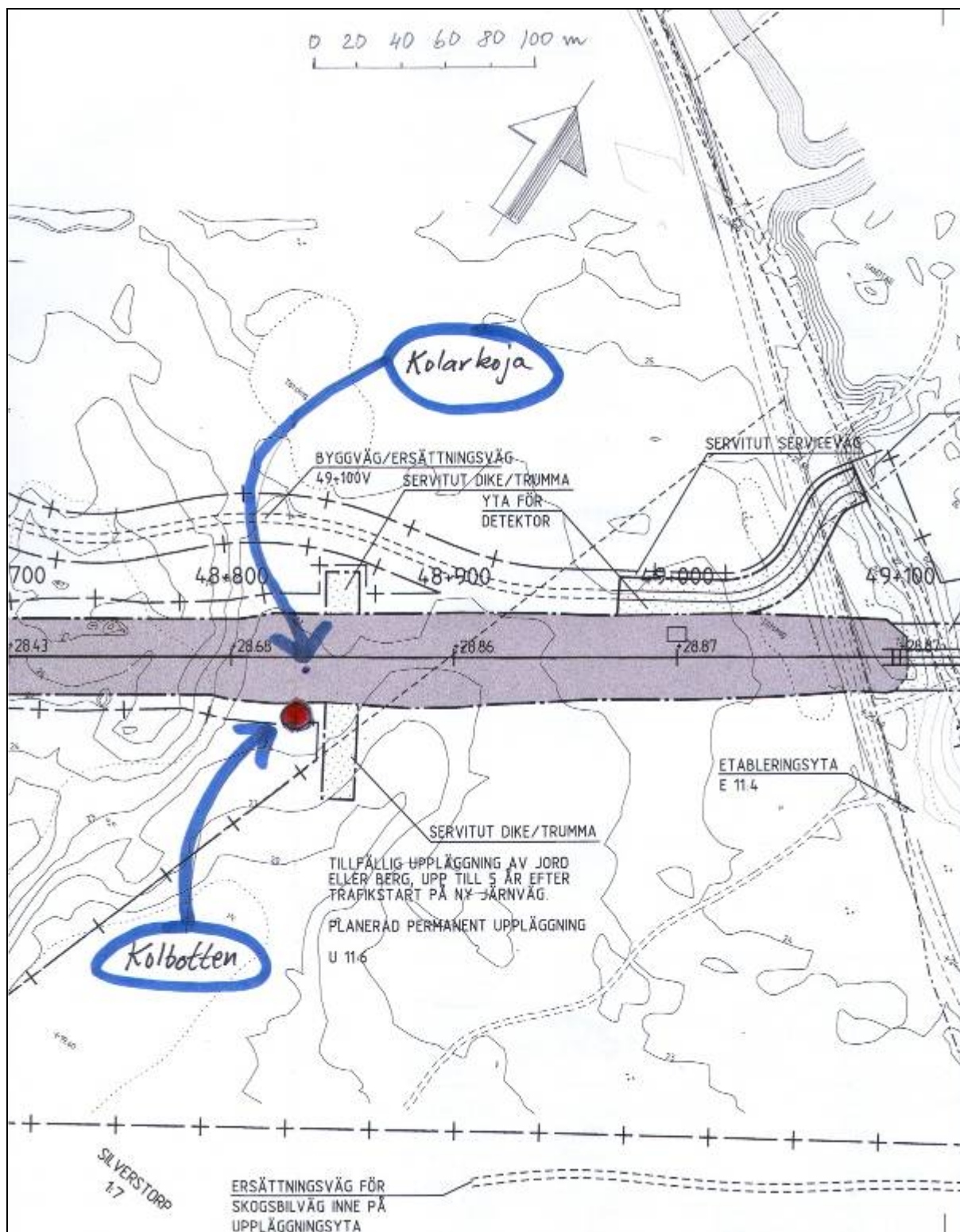

Fig. 3. Utdrag ur Banverkets planritning JP 11-101, blad 07, fortsbl 08, upprättad av WSP 2007-02-01, kompletterad med skalstreck och läget för en kolbotten med tillhörande lämningar efter kolarkoja. Teckenförklaring, se bilaga 1.

Den dokumentation som valdes blev att kolbotten och lämningarna efter kolarkojan ritades i plan i skala 1:100 med hjälp av måttband och kompass, att en något mer utförlig beskrivning jämfört med den från 2005 upprättades och att några fotobilder togs. Därtill antecknades även koordinater med hjälp av GPS, med några meters felmarginal.

Kolbotten: 7325707/1844828

Vid en jämförelse med den koordinatsättning som Västerbottens museum gjorde är skillnaden några meter, vilket kan förefalla mycket även om mätpunkterna kan ha legat någon meter från varandra. Det exakta läget för kolbotten framgår bättre av markeringen på Banverkets grundkarta (fig. 3).

Efter beskrivningen nedan följer en ritning i skala 1:100 (fig. 4), som visar synliga lämningar efter kolbotten och kolarkojan.

Kolbotten är rund, ca 12 m i diameter och ca 0,5 m hög. Den är välvd med i den centrala delen en konkav yta, 5 x 4 m stor (NNÖ-SSV) och 0,2 m djup. Kolbotten är högst Ö, S och SV om den konkava ytan, och sluttar i mittpartiet flackt mot NNV. Den välvda ytan avslutas med en markerad och tämligen brant sluttning mot ytterkanten. Kolbotten är beväxt med ett 20-tal tallar, ett 20-tal granar, ett 10-tal björkar samt har ett 10-tal synliga stubbar och en rotvälta. Vegetationen är ung med flera plantor yngre än fem år gamla. Några av stubbarna är mossbeväxta såsom kolbottens yta i övrigt. Ingenstans syns kolbitar i ytan eftersom mossan är heltäckande. Kolbotten framträder tydligt i förhållande till omgivande mark.

Omedelbart utanför kolbotten är sammanlagt fyra karaktäristiska **täktgropar** belägna, från vilka material har påförts milan från NV, NNÖ, SÖ och SV. Täktgropen i NV är ca 4,5 x 2 m stor och 0,5 m djup, den i NNÖ är ca 7 x 2,5 m stor och 0,6 meter djup, den i SÖ är ca 6,5 x 2 m stor och 0,7 m djup och den i SV är ca 7 x 2,5 m stor och 0,6 m djup. Alla fyra är tvådelade, så att de har två bottenplan vardera med något olika djup, varav det djupaste anges ovan, 0,1-0,2 m djupare än intilliggande bottenplan. Den i NV är djupast i den sydvästra delen, den i NNÖ är djupast i den sydöstra delen, den i SÖ är djupast i den sydvästra delen och den i SV är djupast i den nordvästra delen. De är i regel tätt beväxta med unga tallar, granar och björkar.

En mindre täktgrop, ca 1,5 m i diam och 0,3 m djup, finns en meter NNV om kolbotten, och i omgivningarna finns ytterligare några liknande mindre och grunda täktgropar. Dessa mindre täktgropar kan ha med kolbotten att göra, men kan alternativt ha uppstått av andra skäl. Den sandiga marken gör det lätt att gräva.

Lämningarna efter **kolarkojan** finns ca 13 meter NNV om kolbotten. De är svåra att upptäcka eftersom ingen stensamling markerar eldstaden. Kanske man har haft en portabel kamin i kojans.

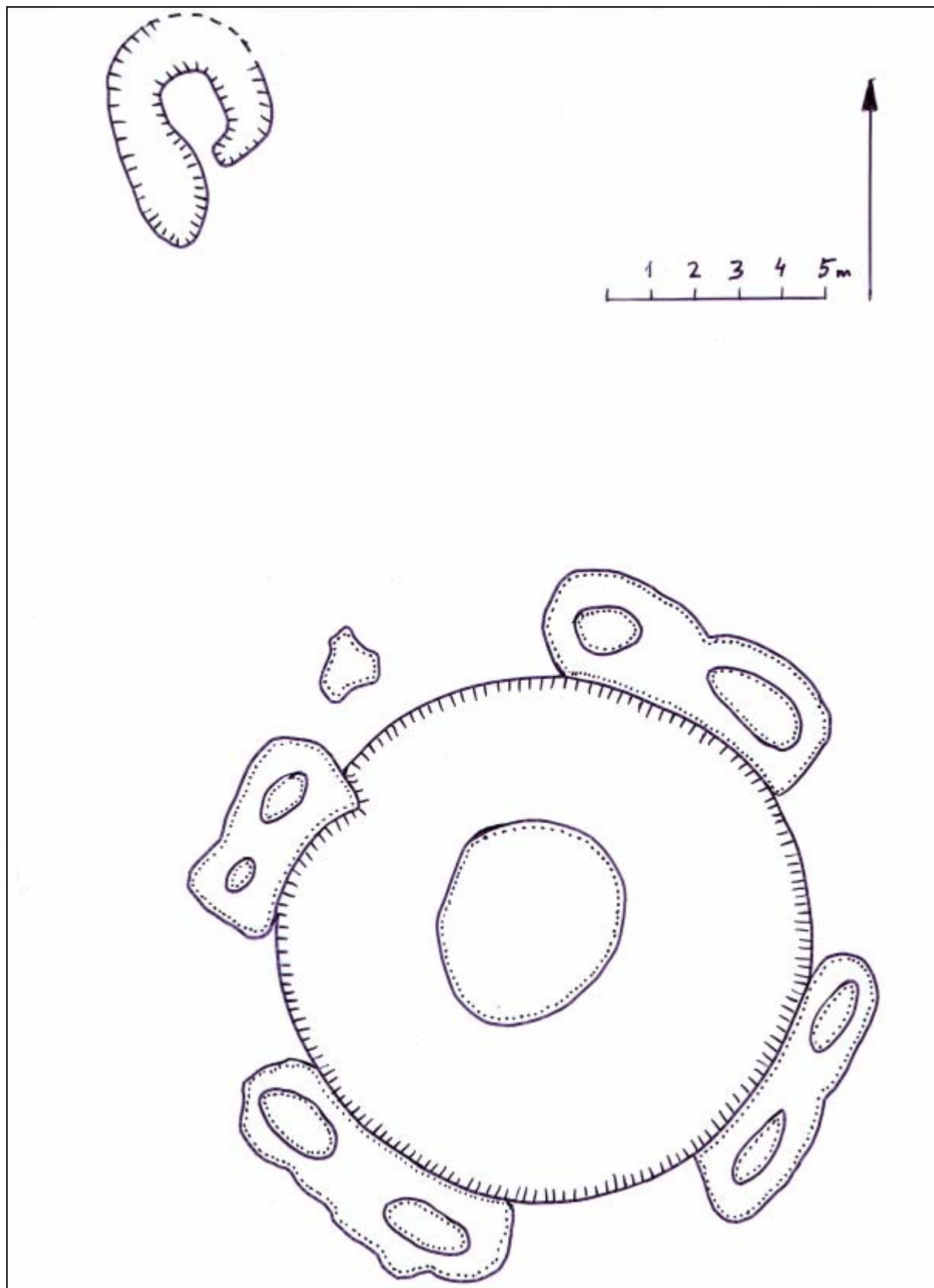
Lämningarna efter kolarkojan, inom ca 5 x 3,5 m (NNV-SSÖ), utgöres av en låg vall av sand, som omgärdar en golvyta. Vallen är ca 1-1,5 m bred och intill 0,1 m hög. Utrymmet innanför är ca 1,7 x 1,2 m stort. I SSÖ är en öppning i vallen ca 0,3 m bred. Provstick med sond och grävning med spade påvisar kol på kojans golvyta och tendens till mycket svagt rödbränd sand. Ingen blekjord syns, vilket även gäller för omgivande vall. Blekjordbildningen saknas eller är mycket svag även i omgivningarna. Lämningarna efter kolarkojan är beväxt med ett 10-tal mycket unga tallar och en stubbe.

Kommentar

Vid en jämförelse med kolbotten lokal nr 1 ovan kan man konstatera att likheterna är stora mellan de två kolbottenarna. De är ungefär lika stora, denna är dock något högre och mer framträdande i terrängen genom de djupare täktgroparna utefter kanten. Att täktgroparna blivit djupare beror på den sandiga, lättgrävda marken. Övertorvning och morfologi (t.ex. täktgroparnas kanter) tyder på att inte heller denna kolbotten hör till 1900-talet. Nuvarande träd, tidigare avverkning med tallstubbar på kolbotten indikerar att åldern även i detta fall bör vara äldre än 150 år.

Kolbotten sedd från N. Den syns tydligt i terrängen, genom tätare vegetation än i omgivande mark och genom att den avgränsas tydligt med djupa täktgropar runt om.

*Fig. 4. Planritning över kolbotten och tillhörande lämningar efter kolarkoja (lokal 4).
Teckenförklaring, se bilaga 2.*

Kolbottens har tydlig begränsning av tämligen brant sluttning i ytterkanten (bilden ovan, tagen från NV) och genom tydliga täktgropar runt om (bilden nedan, tagen från NÖ).

Sonden står i kolarkojans golv. Bilden tagen från NNV. Stubben står på den låga vall som omger golvytan. I bakgrunden skulle kolbotten ha synts på bilden, om sikten inte varit skymd av vegetationen.

Kolarkojan sedd från S med en otydlig ingång framför spaden (bilden ovan). I golvytans bakre del, där provgropen har grävts, framkommer rikligt med kol i marken (bilden nedan).

Lokal 15 (raä-nr 560 i Nederkalix socken)

Raä-nr 560 i Nederkalix socken registrerades vid Riksantikvarieämbetets fornminnesinventering år 1986. Följande beskrivning upprättades:

Grop, 2,5 m i diameter och 0,2 m djup, omgiven av i N och Ö en vall, 0,5-1 m bred och 0,3 m hög av 0,1-0,3 m stora stenar. I NNÖ en öppning 0,5 m bred. Beväxt med 2 björkbuskar
Sentida karaktär (strategiskt läge, skyttevärn?).

Terrängen beskrevs 1986 som:

Krönparti av blockrik moränhöjd (N-S). Skogsmark (frötallar). Belägen mellan 40 och 45 m ö.h.

Lokalen påträffades och beskrevs 1986-06-09 av arkeologen och fornminnesinventeraren Kerstin Lundin. Det ingick i inventerarens arbetsuppgifter att dels kontrollera platser som tidigare omnämnts i excerperade arkivhandlingar, att fråga Ortsbor om platser med lämningar, att göra en egen analys av var terrängekognoscering bör göras och att sedan utföra terrängekognoscering i valda områden och där anteckna vad som gick att hitta. Inga tidigare anteckningar om lokalen som fick nr 560 i Nederkalix socken var då kända.

Lokalen granskades och bedömdes antikvariskt 1986-10-08 av Lennart Klang, som i egenskap av ansvarig för fältverksamheten utförde granskning i fält för ett urval lokaler, ofta sådana som ansågs svårbedömda. Den antikvariska bedömningen var:

Sakord: Övrig.

Kartredovisning: Inprickas ej på den ekonomiska kartan

Status: Ej fast fornlämning

Den gjorda dokumentationen och den antikvariska bedömningen följer då gällande riktlinjer vid Riksantikvarieämbetets fornminnesinventering. Bedömningen var att detta var en sentida kulturlämning (d.v.s. från 1600-, 1700-, 1800- eller 1900-talet) som vid inventeringstillfället inte hörde till de kategorier som hade status fasta fornlämningar. En viktig del i bedömningen var att denna grop med stenvallar inte skulle förväxlas med s.k. boplatsgropar, en term för ålderdomliga, främst förhistoriska förvaringsgropar, som generellt betraktades som fasta fornlämningar.

Riksantikvarieämbetet gjorde senare genom Lennart Klang en besiktning av lokalen i oktober 1996, föranledd av en anmälan om eventuella nyfunna fornlämningar från Bengt Lundholm, Björknäs. Besiktningen resulterade i att den tidigare kända gropen enligt ovan åsattes undernummer 1 och att följande anteckningar tillfördes i fornminnesregistret:

45-50 m VNV om 1:

2) Högliknande naturbildning, rund 5 m i diameter och 1,3 m hög. Något ojämn, toppig yta med enstaka kännbara stenar, särskilt i kanten. Vid provstick med sond rödbrun jord. Beväxt med 3 små tallar, en liten gran och fyra stubbar.

35 m S-SSÖ om 2:

3) Högliknande naturbildning, rundad, 4-5 m i diameter och 1 m hög. I ytan söndervittrade rödbruna stenar och block, 0,2-0,8 m stora, samt rödbrun jord/sand.

I omgivningarna, intill 100 m V om nr 2, några liknande vittringsfenomen som nr 2-3.

Den antikvariska bedömningen var att nr 2 och 3 är naturbildningar och således ej fasta fornlämningar eller andra kulturlämningar.

Ytterligare en besiktning av lokalen gjordes år 2002 av Lennart Klang, då i sitt företag LK Konsult, som av WSP/Banverket hade uppdraget att göra en arkeologisk utredning inom ramen för järnvägsutredningen för Haparandabanan. Den arkeologiska utredningens syfte var att tillhandahålla ett underlag för en MKB, och för den gjordes ingen förnyad dokumentation av lokalen, som åsattes nr 66 i utredningen. Däremot gjordes en kompletterande antikvarisk kommentar med anknytning till nya rön och en ny medvetenhet om samiska bosättningar i området som hade kommit fram sedan mitten av 1990-talet. Detta föranledde bedömningen ”Bevakas”, med innebörden att objektet behövde utredas mer ingående med utgångspunkt i det nya kunskapsläget före slutgiltigt fastställande av fornlämningsstatus.

I den särskilda arkeologiska utredning som Norrbottens museum/Riksantikvarieämbetet UV Mitt och gjorde 2004 fick lokalen nr 24. Sammanfattningsbeskrivningen från 2002 års utredning kopierades med två tillägg. Det ena tillägget var att gropen kan vara en skåre från efterreformatorisk tid, som fungerat som skydd vid jakt, och det andra tillägget var att lämningen ”eventuellt inte har kulturhistoriskt intresse”.

En kommentar till museets utredningsresultat kan vara att benämningen skåre brukar beteckna skydd vid sjöfågeljakt, vilket knappast avses här. Troligen har benämningen skåre fått en vidgad betydelse och avser ett värn för jakt. Av 35 bedömda objekt vid denna utredning, både fornlämningar och andra kulturlämningar, är detta det enda objektet där det kulturhistoriska intresset ifrågasattes. Varför detta objekt eventuellt skulle sakna kulturhistoriskt intresse framgår inte i utredningen.

Vid nästa särskilda arkeologiska utredning, av Västerbottens museum, gjordes ytterligare en bedömning av lokalen, som nu fick nr 15 i deras utredning. Även i den utredningen kopierades beskrivningen från 2002, dock med tillägget att detta skulle kunna vara en boplatsgrop, vilket föranledde en fördjupad utredning i etapp 2. Den fördjupade utredningen utfördes i två steg. Först avtorvades anläggningen, därefter grävdes en 0,3 x 0,5 m stor och 0,2 m djup provgrop i norra delen av den inre ytan. Ingen riktig blekjord kunde iakttagas och inga fynd påträffades. Anläggningen klassificerades därefter som sentida skyttevärn (skåre), d.v.s. såsom vid den tidigare särskilda utredningen 2004.

En kommentar till Västerbottens museums utredningsresultatet är att benämningen ”boplatsgrop” kan uppfattas som missvisande, eftersom en sådan klassificering inte bör vara aktuell för detta objekt. Detta styrks också av slutsatsen efter utredningens etapp 2.

Intervjuer 2007

Markägaren Sten Thyni känner väl till platsen och kulturlämningen i fråga. Han berättar att år 1985 fällde en storm den gammelskog som då växte i området. Han har jagat mycket i området, både före och efter stormen, men tror inte och har inte hört någonting om att jakt har bedrivits från lämningen i fråga. Han är tveksam till att detta har varit en bra plats för jakt och tror mer på att det kan vara fråga om ett militärt värn, för övning någon gång under första eller andra världskriget, då det var mycket sådan aktivitet i området. Dock har ingen berättat för honom om lämningen och vad den kan ha använts till. Han känner till hur man snarade och

lade upp fångstarmar av stenrader eller ris förr för skogsfågelfångst, men har inte varit med om att bygga anläggningar som denna i det sammanhanget.

Äldre lantmäteriakter

Ingen äldre lantmäterikarta har identifierats som har något att tillföra frågan om Kattiserbacken och aktiviteter där. Platsen har varit skog och sannolikheten för att någon aktivitet här utöver skogsbruk har kommit med på äldre kartor är mycket liten.

Dokumentation i fält 2007

Vid fältarbetet för Banverkets kulturhistoriska dokumentation den 20 september 2007 konstaterades att gropen i fråga och dess stenvallar ligger mellan järnvägsmarken och den norra yttergränsen för området med tillfällig nyttjanderätt. Den ligger också huvudsakligen mellan planerad schaktning för järnvägen och en planerad väg parallell med och norr om järnvägen, troligen dock så att den planerade vägen kommer att beröra anläggningen (fig. 5).

Den dokumentation som valdes blev att gropen och dess stenvallar ritades i plan i skala 1:100, att en något mer utförlig beskrivning jämfört med tidigare upprättades och att några fotobilder togs. Därtill antecknades även koordinater med hjälp av GPS, dock med några meters felmarginal.

Gropens koordinater: 7329490/1851950

Vid en jämförelse med koordinatsättningen som Västerbottens museum gjorde skiljer ca 5 meter mellan de två koordinatsättningstillfällena. Det exakta läget framgår bättre av markeringen på Banverkets planritning (fig. 5). Läget på planritningen är inmätt från en punkt som är svår att se i fält. Felkällan gör att läget på kartan möjligen kan vara förskjutet 1-2 m.

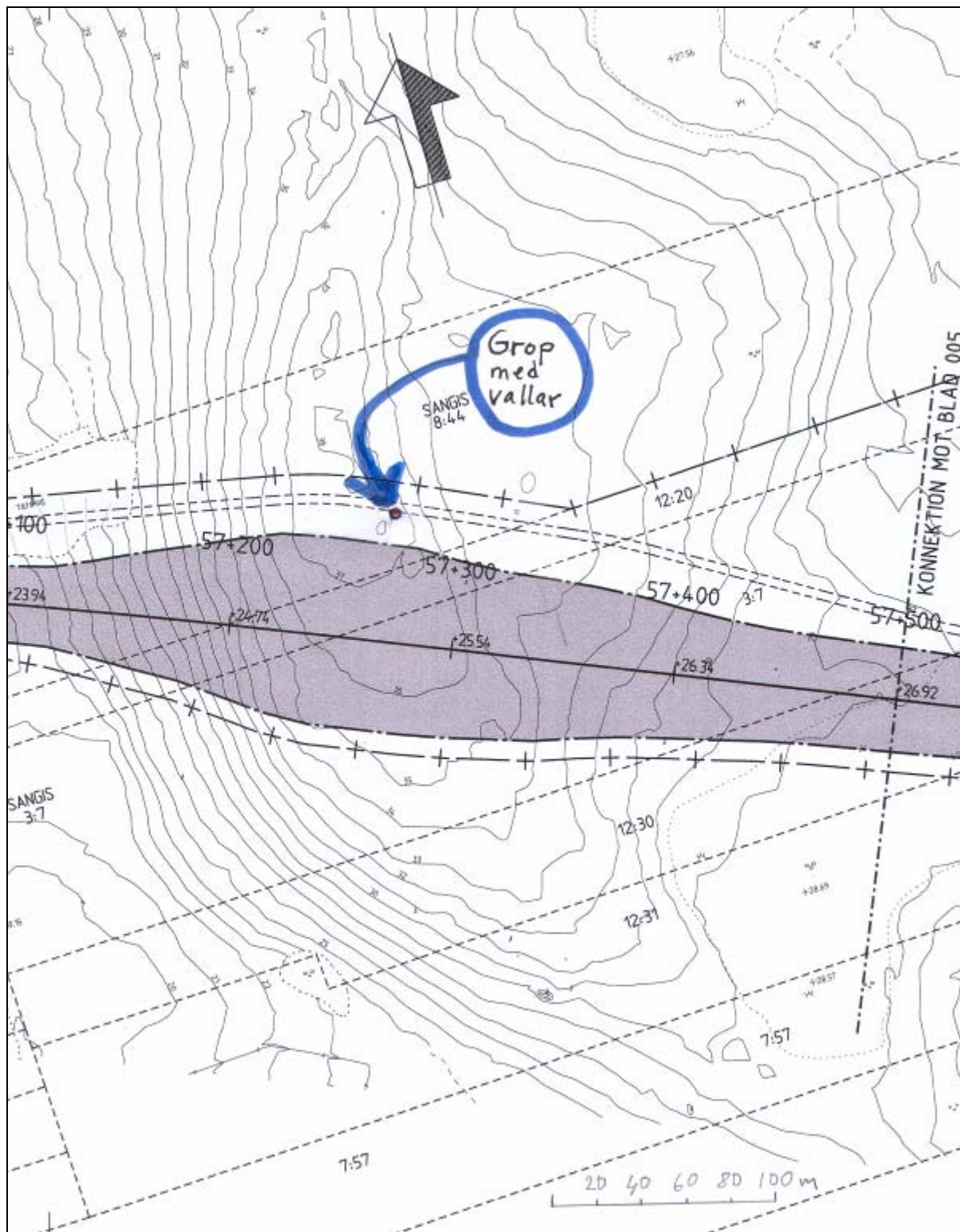

Fig. 5. Utdrag ur Banverkets planritning JP 12-101, blad 04, fortsbl 05, upprättad av WSP 2007-02-01, kompletterad med skalstreck och läget för ett groputrymme med tillhörande vallar.
Teckenförklaring, se bilaga 1.

Gropens utrymme är oregelbundet, ca 1,8 m i diameter och ca 0,2 m djupt, med otydlig begränsning mot markytan i V-S, där den utförda avtorvningen av Västerbottens museum berör både gropens utrymme och marken omedelbart S-VSV om groputrymmet. Begränsningen mot de två stenvallarna är något otydlig, vilket kan bero på att gropens sidor har påverkats av den tidigare avtorvningen. Möjligen kan en tendens till ett hörn urskiljas i SV. Gropens bottenplan domineras av småstenar och grus, enstaka stenar är upp till 0,2 m stora. Ett torvlager i anslutning till två björkar finns kvar inne i groputrymmet, i övrigt syns sparsamt med jord mellan stenarna och tillsammans med grusmaterialet. Utrymmets bottenplan före provgropsgrävningen är otydligt, men uppskattningsvis 1,2 x 0,7 m (NV-SÖ). Den upptagna provgropen år 2005 i N delen av groputrymmet har lagts igen efter provundersökningen, men dess kant kan ses innanför öppningen mellan stenvallarna. Den förefaller ha varit något större än vad som beskrivits tidigare och framstår nu som en 1 x 0,7 m stor yta (Ö-V).

Intill gropen har två distinkt avgränsade **stenvallar** lagts upp i NNV respektive Ö. Enstaka stenar kan även ha lagts upp på den naturligt steniga marken i S-V.

I NNV är vallen ca 3 m lång, 1 m bred och 0,2 m hög av 0,1-0,3 m stora stenar. Vallens huvudriktning är ÖNÖ-VSV, men den böjer av i VSV mot S. Vallens ytterkant är något rundad medan dess innerkant är mer rak och vinklad. Sedd i profil är vallens översida svagt konkav i längdriktningen och har således lägst höjd nära mitten och högst höjd i ändarna. Höjdskillnaden är mindre än 0,1 m. Enstaka stenar är nedrasade från vallen och enstaka är nyligen upplagda.

I Ö är vallen ca 2,7 m lång, 1 m bred och 0,3 m hög av 0,1-0,6 meter stora stenar, i norra delen och västra kanten även grus och jord. Denna vall har huvudriktningen N-S/NNV-SSÖ, och böjer av i S mot V/VSV. Ytterkanten är mer rundad än innerkanten, som är mer rak och vinklad. Sedd i profil är vallens översida svagt konkav i längdriktningen och således högst i ändarna och lägst vid mitten. Höjdskillnaden är mindre än 0,1 m. Enstaka stenar är nedrasade från vallen.

I S-V begränsas gropens utrymme huvudsakligen av naturlig mark, som består av rikligt med stenar, ofta 0,2-0,3 m stora. Möjligen har några få stenar och grusmaterial lagts upp så att en låg vall ställvis kan anas, 2 m bred och lägre än 0,1 m hög. Vid en jämförelse med utrymmets bottenplan är stenarna här i regel större, vilket tydliggjorts av den tidigare utförda avtorvningen.

I NNÖ/NÖ begränsas gropens utrymme av naturlig mark, som här får karaktär av en 0,5 m bred öppning mellan vallarna. Vallarnas kortsidor är här närmast vinkelräta mot varandra, varför öppningen blir betydligt bredare i ytterkanten.

Kartlav som är upp till ca 4 cm i diameter förekommer på några få stenar i vallarna. Flera stenar saknar kartlav, vilket delvis kan bero på att vallarna har varit övertäckta med grenar och ris.

Ca 1 m NÖ/NNÖ om groputrymmet, framför öppningen mellan de tydliga vallarna, är en förhöjning 0,8 m i diameter och 0,1 m hög med ett 10-tal synliga stenar i kanten, i övrigt övermossad och beväxt med en stubbe. Vid provstick med sond framkommer gott om stenar under mossan och mörkfärgad jord, som möjligen är kolinblandad.

I omgivningarna finns fler stenformationer, alla diffusa och några av stubbtäktskaraktär. Ca 10 m N om groputrymmet har stenar flyttats så att en 4 m lång, 0,5 m bred och 0,1 m djup ränna har uppstått. Intill ligger upplagda 0,1-0,4 m stora stenar så att nästan parallella vallar bildas.

Terrängläge: Groputrymmet med vallarna finns på tämligen flack, stenig mark på en avsats ca 15 m SSÖ om en liten höjd. En mindre höjdkulle (endast någon enstaka decimeter hög) finns även någon meter mot SV. Den flacka marken övergår 2 m mot Ö i en mycket svag höjdrygg (N-S), som 3 m Ö om vallen i Ö övergår till en sluttning mot Ö. Groputrymmet med vallarna finns således i en mycket svag svacka på den tämligen plana avsatsen.

Planritningen i skala 1:100 (förstorad i fig. 6) visar gropens ungefärliga begränsning och hur den förhåller sig till de två stenvallarna vid gropens kant och hur dessa stenvallar förhåller sig till varandra.

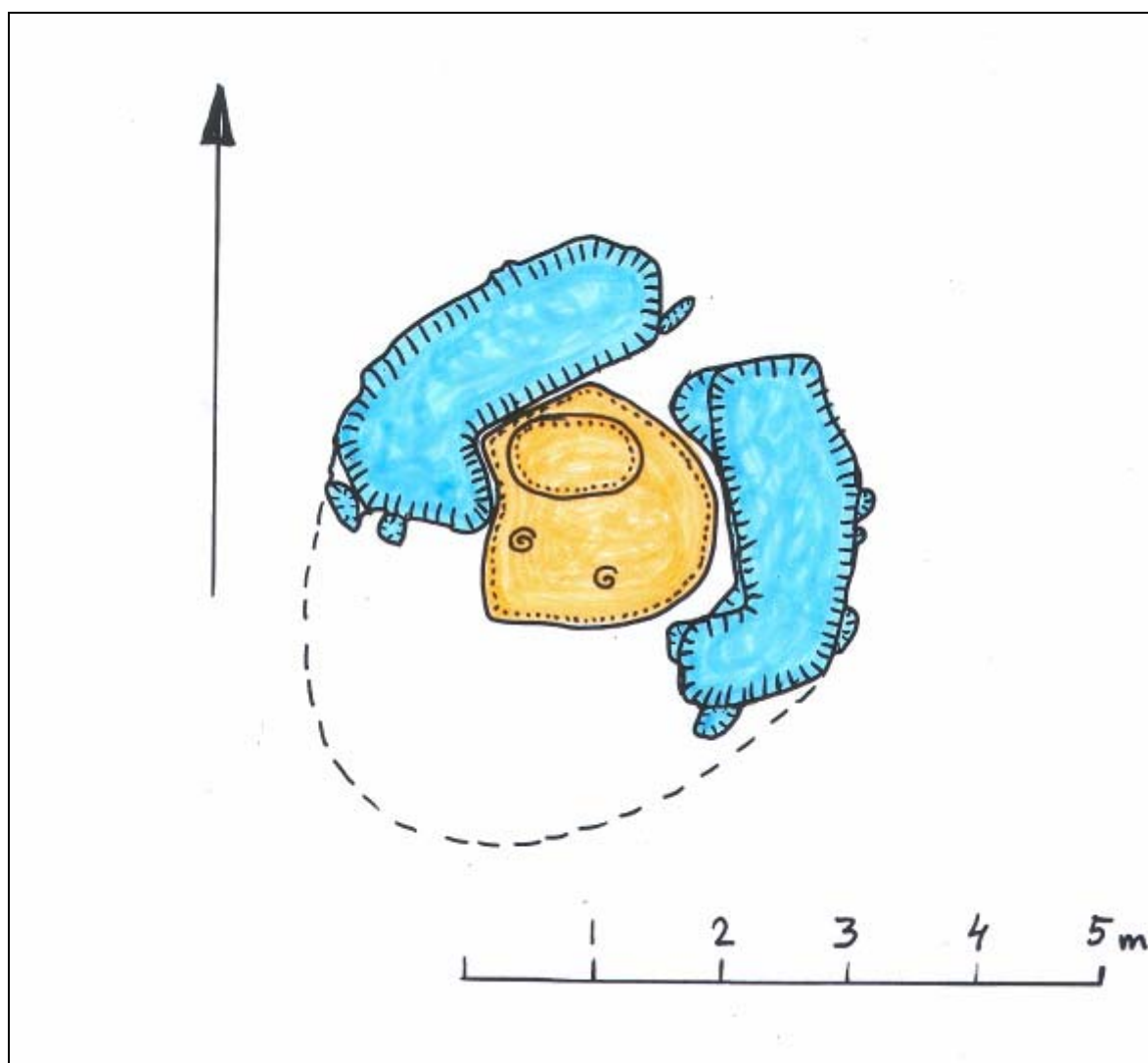

Fig. 6. Planritning över groputrymmet med omgivande vallar av stenar, räa-nr 560 i Nederkalix socken. Med orange färg markeras groputrymmet. Med blå färg markeras upplagda stenar/stenvallar (även upplagt grusmaterial). De enskilda stenarna är inte karterade men hur de ser ut framgår av beskrivning och fotobilder. Teckenförklaring, se bilaga 2.

Kommentar

Beskrivningen och planritningen (fig. 6) är behäftad med smärre osäkerheter. Samtidigt som den tidigare avtorvningen och provgropen ger upphov till osäkerheter i vissa avseenden ger ingreppen också värdefull information i andra avseenden. Osäkerheten rör främst groputrymmets avgränsning, men det är knappast troligt att en något säkrare avgränsning skulle ge upphov till en säkrare tolkning av utrymmets funktion.

Enligt avtorvningen och provgropen 2005 fanns inga fynd i form av artefakter, kolförekomster/kulturlager etc. i groputrymmet. Provgropen grävdes i anläggningens

bottenplan och inte utefter dess sidor, vilket innebär att eventuella aktiviteter vid vallarna inte undersöktes. Inte heller undersöktes eventuella aktivitetsytor utanför groputrymmet. Det förefaller som om provundersökningen ville ta reda på om den eventuella boplatzgropen hade nyttjats för boende/tillfälliga övernattningar som efterlämnat artefakter. Dock förefaller det inte som om man har undersökt om anläggningen använts för förvaring av någonting som senare tagits från utrymmet. I så fall borde markkemiska analyser ha utförts.

Av planritningen att döma skulle ett utrymme innanför stenvallarna kunna ha varit ca 2x2 m, med inslag av raka sidor. Vallarna intill kan tolkas som byggda tämligen raka, åtminstone på insidan, och likadant vinklade i ena änden. Detta skulle kunna föra tankarna till en mindre byggnad eller en koja, vilket dock ifrågasätts av att inget kol eller andra fynd framkom på golvplanet vid avtorvningen/provgrävningen och av att det inte är vanligt att stenvallar byggs upp utefter en byggnads två sidor intill en försänkt golvyta. Om detta är någon form av byggnad kan det ha varit någon form av förvaringsanläggning, men det är i så fall mycket oklart hur en sådan kan ha byggts upp och givit upphov till dessa lämningar.

Helt klart är att gropens ursprungliga utrymme har uppstått av att man plockat ytliga stenar och grävt sig ner i marken. Stenarna har avsiktligt lagt upp i två distinkta vallar. Avsikten har varit att både bygga vallarna och anlägga groputrymmet, annars kunde stenarna ha tagits från marken både innanför och utanför vallarna. Det finns gott om stenar utanför som enkelt hade kunnat ha flyttats om det bara var vallarna man ville bygga. Samtidigt har det inte varit viktigt att göra gropen så djup som möjligt, man nöjde sig med att ta stenar ner till ca två decimeters djup.

Åldersbedömningar är möjliga utifrån kartlavens diameter på stenar i vallarna eftersom lavens tillväxttakt är någorlunda känd. Stenvallarna har dock varit täckta av grenar/ris, eventuellt kan de också ha varit påbyggda med någon form av träkonstruktion, vilket gör att kartlav inte har börjat växa på flera av stenarna. Den kartlav som finns och kan mätas är inte idealiskt formad, varför gjorda uppmätningar är något osäkra. De kan inte användas för exaktare datering, men kan användas som indikationer på kronologisk tillhörighet.

Det förekommer flera felkällor att ta hänsyn till vid bedömningar av kartlav, vilka dock inte penetreras här. Med hänsyn till att de översta stenarna i vallarna bör ha grävts fram från groputrymmet, finns det ändå goda chanser att kartlaven på dem kan ge viss vägledning. Nära fyra centimeters diameter på kartlav innebär att dessa lavar inte kan ha börjat växa under 1900-talet, de måste helt enkelt vara äldre, från 1800-talet. I så fall är groputrymmet och vallarna ingen 1900-talsföreteelse, vilket skulle förklara varför markägaren inte känner till hur de kommit till.

Den bedömning som både Norrbottens museum och Västerbottens museum har kommit fram till, att detta är ett värn, motsägs av det faktum att terrängläget i en mindre svacka gör detta till en illa vald värnplats. Om man lägger sig ner i värnet mot Ö och anlägger en bössa på stenvallen visar det sig att sikten skymms av den lilla höjdrygg som finns två meter framför, varifrån marken sedan sluttar mot Ö. Detsamma inträffar om man gör likadant mot NNV, att sikten däråt skymms av terrängformerna. Bästa sikten har man mot NÖ, där öppningen finns. För att få utsikt mot eventuella jaktbyten behöver man komma upp minst en halv meter ovanför stenvallarna. Som de är konstruerade förefaller det inte troligt att så höga träkonstruktioner har funnits ovanpå. Det hade varit mycket bättre att anlägga ett värn på en annan plats.

Det är inte sannolikt att lämningen har med militär verksamhet att göra, eftersom den inte ingår i ett system med värn, för att läget tycks sakna militärstrategiskt värde och för att lämningen är uppbyggd på ett sätt som veterligen inte tillämpades för militära ändamål. Det som också talar mot både militärt värn och jaktvärn är detaljläget med skymd sikt och att vallarna inte har karaktäristisk värnkaraktär med öppningen åt det håll som ger bäst sikt att bevaka. Ett värn skulle ha anlagts ca 2 m längre åt Ö.

Om detta inte är en byggnad och inte ett värn förefaller andra alternativa hypoteser som intressanta att pröva, även om det saknas direkt stöd för dem. Tre alternativa sådana skulle kunna vara: 1) att detta är en fångstanläggning (för skogsfågel), 2) att detta är en samisk anläggning, t.ex. en form av kultplats eller 3) att detta är någon form av provgrop. För att utreda detta finns metoder som kräver mer arbete (t.ex. metalldetektor i fält, studier av skriftliga handlingar och en genomgång av historisk forskning om dessa företeelser i regionen).

Tanken i 2002 års arkeologiska utredning, att analysera lämningar efter samiska aktiviteter på ett nytt sätt i det aktuella området mellan Kalix och Haparanda, skulle kunna ge ett väsentligt kunskapstillskott, men någon sådan har veterligen inte gjorts. Det är givetvis oklart vad en sådan analys skulle kunna tillföra om denna lämning, men helt klart är att kunskapen om vilka anläggningar samiska aktiviteter givit upphov till i dessa trakter är mycket begränsad. Samiska härdar är kända vid Storträskheden och även utspridda lite längre bort. Där är också klarlagt att stenvallar lagts upp i ringform och hästskoform på samiska offerplatser i Nordnorge och att det finns liknande lämningar i Norrbottens kust- och skogsland.

Veterligen finns inga dokumenterade exempel på att fågelfångstanläggningar kan ha detta utseende, dock kanske det inte helt ska uteslutas att utformningen kan ha varierat. Kända fångstmetoder finns i form av längre stenrader som skogsfåglar följt. I stenraderna fanns öppningar med snaror. Varje snara hängde ner från en käpp som lagts mellan två klykor. Utom stenrader byggdes även risstängsel åt sidorna. För tjäder och orre var det viktigt att anlägga snaran där grus och sand fanns blottad, eftersom fåglarna sökte sig till sådana platser. Sanden hade betydelse för skogsfåglarnas matsmältning.

Det förefaller inte helt osannolikt att syftet har varit att gräva sig ner till grus och sand under alla stenar i markytan i detta aktuella fall, men det förefaller mer osannolikt att stenvallarna byggdes som fångstarmar till en snara i öppningen mellan vallarna.

Ytterligare en anledning att gräva sig ner under Kattiserbackens steniga yta skulle kunna vara att undersöka om grus och småstenar med en efterfrågad storlek skulle kunna finnas lätt tillgängligt för täkt under den steniga markytan. Provgropar med det syftet finns här och var i markerna. I detta fall kan man tycka att en provgrop skulle vara djupare och att det inte skulle finnas anledning att lägga upp stenvallar så prydligt som man gjort här.

Tyvärr är det svårt att komma till en rimlig slutsats om denna kulturlämning vid en översiktlig dokumentation. Det är ovanligt att en empiriskt grundad antikvarisk dokumentation av det slag som nu utförts inte kommer fram till en slutsats eller mycket sannolik hypotes för det objekt som studeras. När ett objekt, som i detta fall, saknar kända motsvarigheter (beskrivna i litteratur eller sedda/dokumenterade vid inventeringar) kan det inte helt uteslutas att objektet tillkommit i samband med irrationella eller ovanliga aktiviteter, att någonting påbörjats men inte fullbordats på platsen eller att någonting skulle byggas som snart visade sig inte fungera.

Björkarna står i det steniga groputrymmet. Stenvallarna intill är belamrade med grenar (övre bilden), som senare togs bort (nedre bilden). Bilderna är tagna från NÖ mot öppningen mellan stenvallarna. I förgrunden på övre bilden en stubbe på en övermossad förhöjning av stenar i vilken man möjligen har eldat. De ljusa stenarna bakom björkarna är blottade genom avtorvning år 2005, vilket även gäller stenarna i groputrymmet. Omgivande mark är också mycket stenig under mossan.

Stenvallen i NV. Övre bilden, tagen från NV, visar att vallens överdel är tämligen jämn, dock svagt konkav. Nedre bilden tagen från SV.

Vallen i Ö, övre bilden tagen från S, nedre bilden tagen från Ö så att även vallen i NV finns med.

Vallen i Ö, bilderna tagna från NNV. Kartlav på stenar är svagt utvecklad utom på vissa stenar där betingelserna uppenbarligen varit mer gynnsamma för lavens etablering och tillväxt.

Vallen i Ö syns bakom björkarna i groputrymmet (övre bilden). Nedre bilden en närbild som visar kartlav. Bilderna tagna från V.

Lokal nr 19

Lokal nr 19 registrerades vid Västerbottens museums särskilda arkeologiska utredning för Haparandabanen år 2005. Följande beskrivning upprättades:

Lokal 19: Gränsmarkering.

Koordinater/kartblad: 1852914/7329191/25N 5a

Registrerad: 2005

Terräng/möh: Flack till svagt SÖ-sluttande sandmark. Skogsmark (tallskog)/30 möh.

Beskrivning: Gränsmärke, oval, 1,2 x 1 m bred (N-S) och 0,5 m hög, bestående av ett femtontal samlade stenar, 0,2-0,5 m stora. I mitten är en uppallad, 0,5 m stor visarsten (N-S).

Förslag till bedömning: Övrig kulturhistorisk lämning

Kommentar: Ligger i befintlig gräns

Förslag på ytterligare åtgärder: Inga

Lokalen ligger nära lokal nr 18, som också är en gränsmarkering. Enligt den särskilda utredningen har lokal nr 18 samma utseende som lokal nr 19.

Dokumentation i fält 2007

Vid fältarbetet för Banverkets kulturhistoriska dokumentation den 19 september 2007 konstaterades att gränsmärket nr 19 ingår i en gränsstruktur där flera parallella skiften tillhöriga Sangis sträcker sig från byn längre västerut till en tvärgående fastighetsgräns mellan Lillträsket i N och vägen E4 i S. Enligt Gula kartan handlar det om ca 20 fastigheter med parallella skiften.

Det är troligt att samtliga skiften här har gränsmarkeringar i terrängen. Fältarbetet begränsades till besiktning av sex gränsmarkeringar, förutom lokalerna 18 och 19 även de närmast belägna, huvudsakligen för att se om gränsmarkeringarna på lokalerna nr 18 och 19 på något sätt skulle skilja sig från övriga gränsmarkeringar.

Inledningsvis granskades lokal nr 19 med följande beskrivning som resultat:

Gränsmärke, 1 x 0,7 m (NV-SÖ) och 0,2 m högt av 17 synliga stenar, 0,15-0,3 m stora. Den största stenen, 0,3 x 0,25 m stor och 0,2 m hög, har en inristad kvadrat, 13 x 13 cm, på ovansidan, som ligger svagt lutande mot N. Inristningens linjer är 1,5 cm breda och 0,2 cm djupa. Den är delvis överväxt med lav och något otydlig. Kartlav på gränsmärket har diametrar upp till 3 cm.

Terräng: Flack, mycket svagt sluttande sandig mark mot Ö/NÖ.

Därefter besiktades de närmast belägna gränsmärkena. Lokal nr 18 har en 0,45 m hög upprest sten i en stensamling så som beskrivits av Västerbottens museum för både lokal nr 18 och nr 19. Uppenbarligen avser deras beskrivning endast nr 18, som av misstag också blev kopierad vid beskrivningen av nr 19.

Av de övriga gränsmarkeringarna befinner sig den närmast belägna norrut i kraftledningsgatan på mark som enligt Banverkets planritning berörs av järnvägen. Nästa gränsmärke norrut har liksom lokal nr 19 en inristad kvadrat på en sten. Denna är något djupare och tydligare än den som hör till nr 19.

Kommentar

Troligen registrerades lokal nr 19 vid den särskilda arkeologiska utredningen för att ingen käpp eller snitsel tydligt markerade att detta är ett gränsmärke och för att klargöra att gränsen inte råkar ligga i en äldre kulturlämning av annat slag. Övriga gränsmärken i utredningsområdet kan uppfattas som mer underhållna med nyligen uppsatta käppar etc.

Kartlav på gränsstenar, både i nr 19 och andra, antyder att gränsmärkena inte har satts upp under senare delen av 1900-talet. De är äldre, kanske något mer än 100 år enligt vad kartlaven antyder.

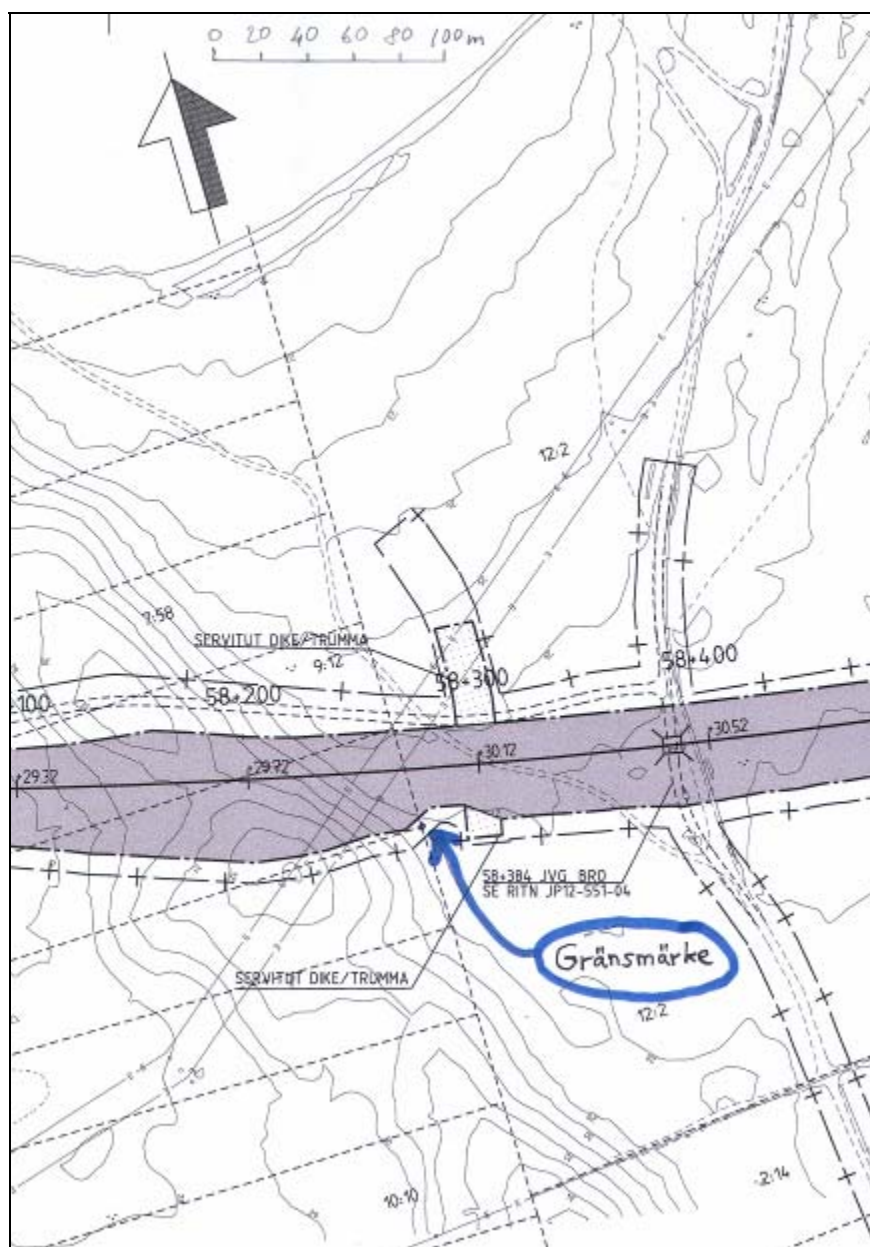

Fig. 7. Utdrag ur Banverkets planritning JP 12-101, blad 05, fortsbl 06, upprättad av WSP 2007-02-01, kompletterad med skalstreck och läget för gränsmärket nr 19. Kartan visar den gränsstruktur som gränsmärket är en del i. Teckenförklaring, se bilaga 1.

Gränsmärket lokal nr 19 är beläget på sandig, flack mark (bilden ovan, tagen från NÖ) och utgöres av en mindre stensamling. På den nedre bilden, tagen från SV, är måttstocken 1 meter lång.

Utom kartlav på stenarna kan en inristad kvadrat urskiljas på den nedre bilden som en ljusning innanför tumstocken, dock delvis skymd av lav och otydlig genom att ristningen är tämligen grund. Övre bilden tagen från SV, nedre bilden från NÖ.

Gränsmärket lokal 19 ingår i en gränsstruktur med flera gränsmärken av stenar, oftast kompletterade med käppar. Detta gränsmärke återfinns ca 140 meter N om lokal nr 19.

Detta gränsmärke, ca 90 meter N om lokal nr 19, har en tydligare inristad kvadrat med samma mått som den på gränsmärket nr 19.

Gränsmärke ca 45 meter N om lokal nr 19 (övre bilden), beläget i mark som direkt berörs av järnvägsprojektet. Gränsmärket i förgrunden på nedre bilden t v är lokal nr 18, ca 45 meter S om lokal 19. Nedre bilden t h visar ett gränsmärke ca 85 meter S om lokal 19.

Lokal nr 42

Lokal nr 42 registrerades vid Västerbottens museums särskilda arkeologiska utredning för Haparandabanen år 2005. Följande beskrivning upprättades:

Lokal 42: Område med skyttevärn och stenbrott.

Koordinater/kartblad: 1854471/7329209/25N 5a

Registrerad: 2005

Terräng/möh: NÖ-sluttande blockig moränmark. Skogsmark (hygge)/30 möh.

Beskrivning: Område 60 x 45 m (NV-SÖ) med fem stridsvärn bestående av fyra närmast rektangulära gropar 1,5-1,2 x 1,3-0,5 m (Ö-V) och 0,8-0,2 m djup med uppskottade vallar i N 1,2-0,7 m bred och 0,3-0,4 m hög av stenar och jord.

Ett stridsvärn, uppbyggt mellan två större klippblock och är 1 m lång, 0,7 m bred och 0,5 m hög av 0,2-0,5 m stora stenar.

Stenbrott, bestående av 13 huggna ovala gropar, 5 x 3 cm stora och 3 cm djupa, på toppen av ett 6 x 4 m och 1,5 m högt stort block. I en av groparna är en järnkil kvar.

Förslag till bedömning: Övrig kulturhistorisk lämning

Förslag på ytterligare åtgärder: Inga

Intervjuer 2007

Markägarna Sune Sandström och Björn Sandström har inte noterat skyttevärn eller stenbrott på den aktuella platsen. De har förvärvat marken på 1980-talet och bor på annan ort.

Yngve Lind, 92 år gammal, känner till platsen väl. Han bor i Sangis och har med egna ögon sett när Sangisborna bröderna John och Hugo Andersson arbetade med stenbrytning på den aktuella platsen i början av 1920-talet. Även Persson från Stängbäcken i Överkalix var en skicklig stenhuggare som for omkring i bygderna vid denna tid. Dessa yrkesmän var verksamma under flera år med att söka upp och bearbeta lämpliga stenblock till brostenar och husgrunder. De hade järnkilar som slogs in i rader ganska tätt med en mejselhammare i utvalda stenblock, för att stenarna skulle få raka kanter. De kunde höra på ljudet hur hårt de skulle slå på mejselhammaren för att blocket skulle klyvas och skivas på önskvärd sätt. Särskilt brostenar skulle vara raka och fina eftersom stenarna skulle fogas ihop till stenskoningar och stabila brofästen. De kunde vara upp till 3 meter långa med jämn tjocklek. Bröderna Andersson var erkänt mycket skickliga i att avgöra vilka block som var lämpliga för stenbrott och lade ner mycket tid på att hitta dem, bearbeta dem och köra fram med häst till platser där de skulle användas. Många platser har spår efter deras verksamhet kring Sangis, och många broar och husgrunder finns som bestående resultat av deras arbeten. Ett exempel på ett fint bygge av huggna stenar är bron över Kvarnbäcken vid Kvarngårdarna ca tre km SV om Sangis by. Så småningom ersattes deras hantverksmetod av stenbrytning med borrstål.

Vid intervjuer har det än så länge inte gått att få klarhet i när skyttevärnen anlades.

Äldre lantmäteriakter

Ingenting har hittats på äldre lantmäterikartor som beskriver eller omnämner lämningarna i fråga, vilket är helt naturligt eftersom de förefaller vara yngre och av sådan karaktär att de knappast har karterats vid lantmäteriförrättningar.

Dokumentation i fält 2007

Vid fältarbetet för Banverkets kulturhistoriska dokumentation den 25 september 2007 konstaterades att de fyra stridsvärnen som beskrevs som gropar vid 2005 års utredning ingår i ett system med 12 skyttevärn eller värnliknande formationer liggande i en rad. ”Stridsvärnet” mellan två större klippblock ingår inte i den raden och har sannolikt annan funktion. Vidare visade det sig att stenbrottet på översidan av ett block ingår i ett område med fem block som nyttjats för stenbrott/stenslagning.

Banverkets planritning i skala 1:2000 med nu utförd tilläggskartering (fig. 8) visar läget för områdena med skyttevärnen och stenbrotten. Några av värnen ligger utanför järnvägsområdet och bör därmed bli bevarade. Ingen kompletterande inmätning med GPS utfördes eftersom ganska många objekt berörs inom de områden som markeras på fig. 8 och för att markeringarna på karta och planritningar bedöms ge relevant lägesbestämning.

Den fortsatta dokumentationen inriktades på beskrivning, fotografering och översiktliga ritningar i plan i skala 1:1000 och 1:100.

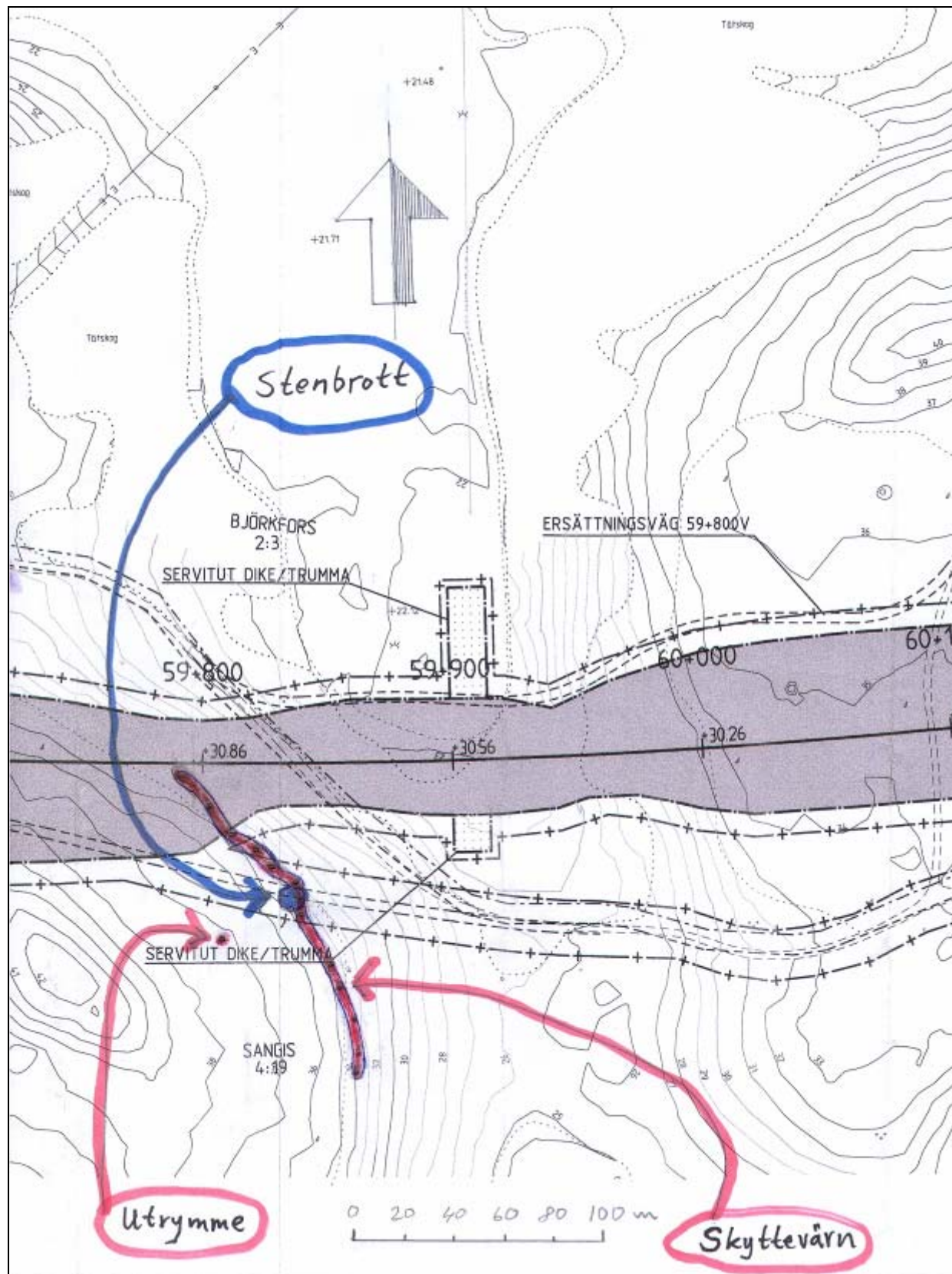

Fig. 8. Utdrag ur Banverkets planritning JP 12-101, blad 07, upprättad av WSP 2007-02-01, kompletterad med skalstreck och läget för dokumenterade kulturlämningar. Teckenförklaring, se bilaga 1.

Här följer först en sammanfattningsbeskrivning för skyttevärnen. Därefter följer mer detaljerade beskrivningar, fotobilder och en översiktlig ritning i plan.

Terräng: Blockig och stenig moränsluttning mot NÖ och ner mot gamla Kustlandsvägen. Skogsmark med talrika unga tallar samt några unga granar och björkar. 32-35 m ö h. (gamla Kustlandsvägen ligger här kring 25-28 m ö h och i regel 30-50 m från skyttevärnen).

Området med skyttevärn är ca 150 m långt (NV-SÖ) och ca 5 m brett. Tolv gropar, med uppbyggd skyddsvall av jord och stenar mot NÖ-Ö, är grupperade 5-20 m från varandra, ofta ca 10 m från varandra men i tre fall ca 5 m från varandra och i ett fall ca 20 meter från varandra. Dessutom förekommer ett mått ca 15 m mellan två gropar, men i detta fall är det osäkert om den ena gropen har varit skyttevärn (gropen längst bort i NV).

Groparna har närmast rektangulär karaktär men är inrasade i sidorna så att formen med tiden blivit något oval. Elva av dem är nu 1-1,8 m långa, 0,6-1,1 m breda och 0,2-0,7 m djupa. Den tolfte, den längst bort i NV, är något större. Samtliga är grävda i mycket stenig mark med inslag av stora jordfasta block. Man kan se att större block gjorde det besvärligt att fullborda några av värnen, och kanske har något av dem aldrig använts av denna anledning. Groparnas förefaller ha grävts med så lodräta väggar som möjligt, vilket visas av att bottenplanen ännu är ungefär lika stora som groparnas storlek i markytan i de värn där stora stenar inte har hindrat grävandet. I dagens läge, med inrasning av stenar i kanterna och med påträffade jordfasta stenblock vid grävandet, är bottenplanen i regel 0,7-1,4 m långa och 0,4-0,6 m breda. Om man eftersträvade en enhetlighet när groparna grävdes bör de ha varit att göra dem ca 1,4 m långa, 0,6 m breda och 0,7 m djupa, men detta var kanske en omöjlighet i den mycket steniga och blockiga marken.

Stenar och jord som grävdes upp lades i en vall, i första hand NÖ/Ö om gropen men även utefter groparnas kortsidor i NV/N och SÖ/S. Vallen är bredast utefter långsidan mot NÖ, i regel 1-1,5 m bred och 0,3 m hög. Utefter kortsidorna är vallen något smalare och lägre. I några fall ingår jordfasta stenblock i vallen, i övrigt förekommer jord och olikstora stenar, nu mer eller mindre övermossade. I ett värn har vallen byggts upp med kallmurade stenar på insidan.

Inga spår har iakttagits efter upplagda stockar, övertäckta med jord och mindre stenar på vallarna. Där det har varit svårt att gräva sig ner på djupet, och vallen av stenar och jord framför inte kommit upp i brösthöjd, förefaller värnen behöva en sådan överbyggnad. Kanske sådana har funnits men avlägsnats.

På följande sidor görs beskrivningar som karaktäriserar lämningarna något mer detaljerat tillsammans med fotobilder. Måtten mellan värnen mäts från gropkant till gropkant. På bilderna står sonden i regel synlig i skyttevärnens gropar. Värnen framträder något otydligt på en del bilder eftersom vegetation, liggande torra grenar på marken och många stenar och block ofta finns i, intill värnen och i omgivningarna. Numreringen 1-12 hänvisar till fig. 9 (s 63).

Hela backen med skyttevärnen är mycket stenig med ett flertal stora block. Det har inte varit lätt att gräva här.

1. **Skyttevärn?**, bestående av en grop, 2,2 x 1,3 m (NV-SÖ) och 0,3 m djup, samt en vall av stenar och jord omedelbart NÖ om gropen. Gropens bottenplan är 1,5 x 0,7 m stort med flera synliga stenar i botten. Vallen, från NNV-Ö om gropen, är intill 1,3 m bred och 0,2 m hög av jord och intill 0,5 m stora stenar. Beväxt med 2 björkar, 1 liten tall och enstaka granplantor.

Har karaktär av rotvälta. Ligger dock så i linje med säkra skyttevärn att även detta kan ha nyttjats som värn, alternativt att det ha varit "reservvärn" som kanske aldrig blev använt.

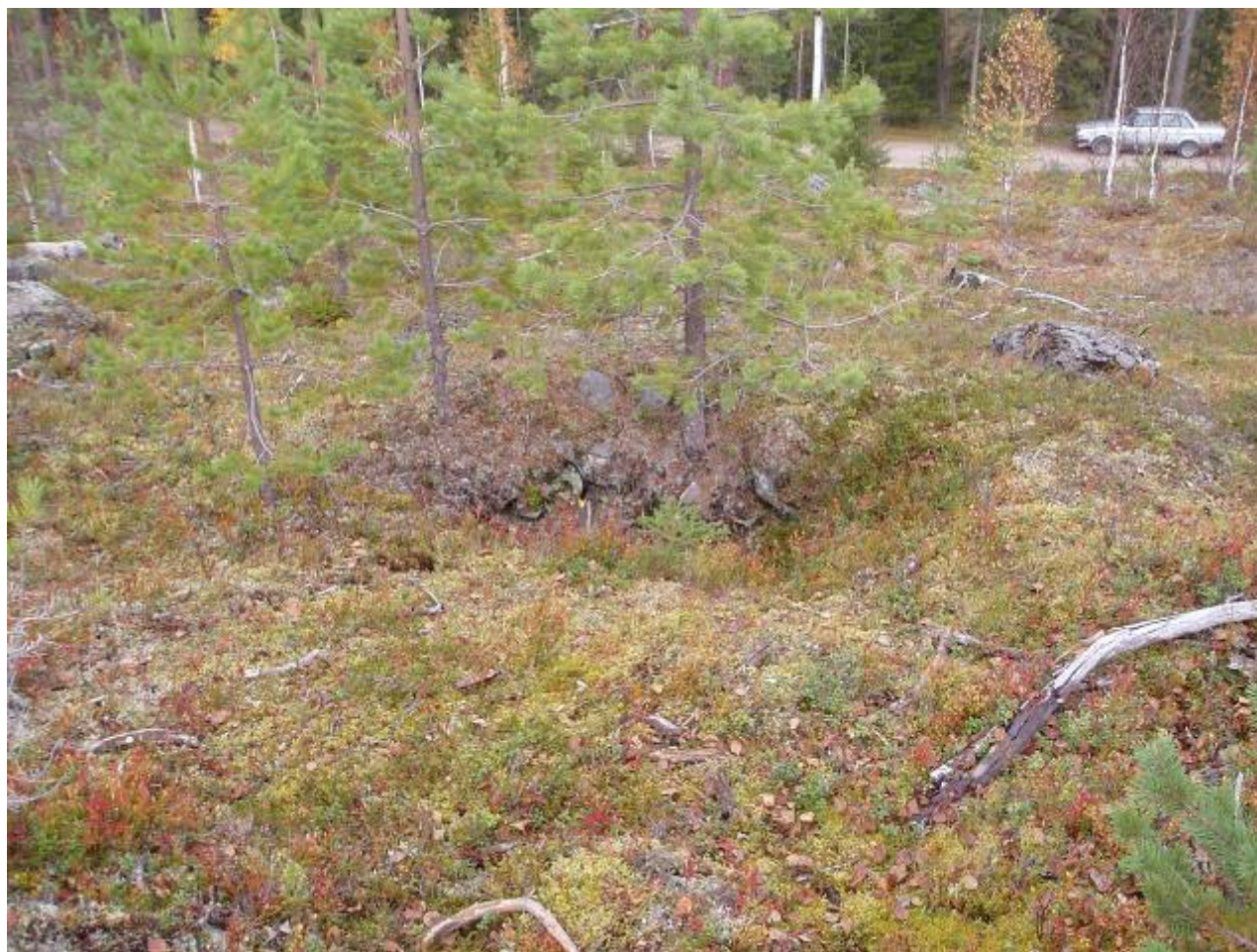

Nr 1. Bilden tagen från NV. Kan vara en rotvälta som redan fanns när en linje med skyttevärn skulle anläggas här. Läget är inte helt idealiskt för ett skyttevärn med ett stort block framför som delvis skymmer sikten mot vägen.

16 m SÖ om 1:

2. **Skyttevärn**, bestående av en grop, 1,5 x 1 m (NV-SÖ) och 0,6 m djup, samt en vall av stenar och jord omedelbart NÖ om gropen. Gropens bottenplan är 1,2 x 0,6 m stort. Vallen, på tre sidor, från NV till SÖ om gropen, är intill 1,5 m bred och 0,3 m hög av jord och stenar, 0,1-0,5 m stora. Beväxt med 2 tallar.

Har karaktär av tydligt skyttevärn.

Nr 2. Bilden tagen från SV.

12 m SÖ om 2:

3. **Skyttevärn**, bestående av en grop, 1,3 x 1 m (NNV-SSÖ) och 0,4 m djup, samt en vall av stenar och jord omedelbart NÖ om gropen. Gropens bottenplan är 0,7 x 0,6 m stort med en 0,5 m stor sten kvar. Vallen, på tre sidor, från NNV till SSÖ om gropen, är intill 1,2 m bred och 0,3 m hög av jord och mestadels övermossade stenar. Beväxt med 3 tallar.

Har karaktär av tydligt skyttevärn.

Nr 3. Bilden tagen från V.

9-10 m SÖ-ÖSÖ om 3:

4. **Skyttevärn (?)**, bestående av en grop, 1 x 0,7 m (NV-SÖ) och 0,2 m djup, samt en vall av stenar och jord omedelbart NÖ om gropen. Gropens bottenplan är 0,4 m stort med en stor sten kvar intill. Vallens, på tre sidor, från NV till SÖ om gropen, är intill 1 m bred och 0,3 m hög av jord och intill 0,3 m stora stenar. I vallens kortsida i NV ett 1,4 m stort och 0,3 m högt block. Beväxt med 2 björkar, 1 gran och 1 tall.

Har karaktär av litet skyttevärn, som eventuellt inte blivit fullbordat p.g.a. svårigheter att gräva, kan alternativt vara en rotvälta som man kan ha försökt göra till skyttevärn.

Nr 4. Bilden tagen från V. Läget inte idealiskt med hänsyn till ett större block framför. Kan möjligen vara ett påbörjat värn som inte fullföljdes.

7 m SÖ om 4:

5. **Skyttevärn**, bestående av en grop, 1,6 x 1,1 m (NV-SÖ) och 0,6 m djup, samt en vall av stenar och jord omedelbart NÖ om gropen. Gropens bottenplan är 1,4 x 0,6 m stort. Vallen, på tre sidor, från NV till SÖ om gropen, är intill 1,5 m bred och 0,4 m hög av jord och intill 0,4 m stora stenar. Beväxt med 5 tallar, 1 gran och 2 stubbar.

Har karaktär av tydligt skyttevärn.

Nr 5. Bilden tagen från S.

11 m SÖ om 5:

6. **Skyttevärn**, bestående av en grop, 1,3 x 0,8 m (NV-SÖ) och 0,5 m djup, samt en vall av stenar och jord omedelbart NÖ om gropen. Gropens bottenplan är 1,3 x 0,5 m stort. Vallen, på tre sidor, från NV till SÖ om gropen, är intill 1,4 m bred och 0,3 m hög av jord och stenar. Beväxt med 7 små tallar och 1 björk.

Har karaktär av tydligt skyttevärn.

Nr 6. Bilden tagen från SV.

11 m S-SSÖ om 6:

7. **Skyttevärn**, bestående av en grop, 1,8 x 1 m (NV-SÖ) och 0,3 m djup, samt en vall av stenar och jord omedelbart NÖ om gropen. Gropens bottenplan är 1,4 x 0,3 m stort med flera synliga stenar i botten, intill 0,7 m stora. Vallen, på tre sidor, från NV till SÖ om gropen, är intill 1,7 m bred och 0,2 m hög av jord och intill 0,6 m stora stenar, jämte två stenblock som är 1-1,2 m stora. Ett av de stora stenblocken är upprest till 0,7 meters höjd. Beväxt med 3 tallar och 2 björkar.

Har karaktär av skyttevärn, som dock inte var lätt att anlägga bland alla naturligt förekommande stora stenar och block.

Nr 7. Bilden tagen från SV.

23 m SÖ om 7:

8. **Skyttevärn**, bestående av en grop, 1,2 x 0,8 m (NNV-SSÖ) och 0,7 m djup, samt en vall av stenar och jord omedelbart NÖ om gropen. Gropens bottenplan är 1,2 x 0,4 m stort med flera synliga stenar i botten. Vallen, på tre sidor, från NNV till SSÖ om gropen, är intill 1,5 m bred och 0,4 m hög av jord och intill 0,8 m stora stenar. Beväxt med 3 tallar.

Har karaktär av tydligt skyttevärn.

Nr 8. Bilden tagen från S.

8-9 m SSÖ om 8:

9. **Skyttevärn**, bestående av en grop, 1,4 x 0,6 m (N-S) och 0,6 m djup, samt en vall av stenar och jord omedelbart Ö om gropen. Gropens bottenplan är 1 x 0,4 m stort, belamrat med ris. Vallen, på tre sidor, från N till S om gropen, är intill 1,2 m bred och 0,3 m hög av jord och stenar jämte två 1,3-2 m stora och 0,2-0,4 m höga stenblock. Beväxt med 1 gran.

Har karaktär av tydligt skyttevärn.

Nr 9. Bilden tagen från SV.

12 m SSÖ om 9:

10. **Skyttevärn**, bestående av en grop, 1,3 x 0,7 m (NNÖ-SSV) och 0,3 m djup, samt en vall av stenar och jord omedelbart NÖ om gropen. Gropens bottenplan består av 0,2-0,4 m stora stenar. Vallen, på tre sidor, från N till S om gropen, är intill 1,2 m bred och 0,2 m hög av jord och flera stenblock som är 0,3-1,2 m stora. Beväxt med 1 tall, 1 gran och 2 lövbuskar.

Har karaktär av värn, som eventuellt blev ofullbordat p.g.a. alla stora stenar och block, men som ändå kan ha använts.

Nr 10. Bilden tagen från SV.

11-12 m S-SSÖ om 10:

11. **Skyttevärn**, bestående av en grop, 1,4 x 0,6 m (NNV-SSÖ) och 0,5 m djup, samt en vall av stenar och jord omedelbart NÖ om gropen. Gropens bottenplan är 0,5 x 0,4 m stort med flera synliga övermossade stenar. Vallen, på tre sidor, från NNV till SSÖ om gropen, är intill 1 m bred och 0,5 m hög av jord och intill 0,5 m stora stenar. Beväxt med 2 tallar och 1 stubbe.

Har karaktär av tydligt skyttevärn.

Nr 11. Bilden tagen från NV.

7-8 m S-SSV om 11:

12. **Skyttevärn**, bestående av en grop, 1,4 x 0,6 m (N-S) och 0,7 m djup, samt en vall av stenar och jord omedelbart NÖ om gropen. Gropens bottenplan är 0,3 x 0,3 m stort invid flera övermossade inrasade stenar. Vallen, på tre sidor, från NV till SÖ om gropen, är intill 1,2 m bred och 0,5 m hög av jord och 0,2-0,4 m stora stenar, som är kallmurade inåt gropen. Beväxt med 1 björk och 4 tallar.

Har karaktär av tydligt skyttevärn.

Nr 12. Bilden tagen från V.

35 m SV om nr 6:

13. **Utrymme** mellan stenblock och upplagda stenar, ca 1,6 x 1 m (NÖ-SV). Utrymmet begränsas i SÖ av ett 2-2,5 m stort och 1,5 m högt block, i NÖ av 1,5-2 m stort och 0,5 m högt block med flera upplagda stenar på, och i SV av ett 1 m stort och 0,4 m högt block med enstaka upplagda stenar på. Utrymmet är öppet mot NV. De upplagda stenarna på blocket i NÖ bildar en vall, 1 m lång (NV-SÖ), 0,4 m bred och 0,5 m hög av 0,2-0,6 m stora stenar, varav två utfallna mot NÖ. De upplagda stenarna på blocket i SV bildar en 0,5 x 0,5 m stor och 0,4 m hög ansamling av 0,2-0,3 m stora stenar. Det stora blocket, i SÖ, har inåtlutande sida mot utrymmet. Intill och parallellt med blocket har utrymmet en grop, 1,5 x 0,5 m stor och 0,4 m djup. Stenar kan ha plockats upp härifrån för att läggas upp intill. Upplagda stenar saknar kartlav, vilket indikerar 1900-tal. Beväxt med 1 gran.

Har karaktär av förvarings- eller skyddsutrymme intill det stora blocket och upplagda stenar.

Nr 13. Bilden tagen från NV.

Nr 13. Övre bilden tagen från NÖ, nedre från SV.

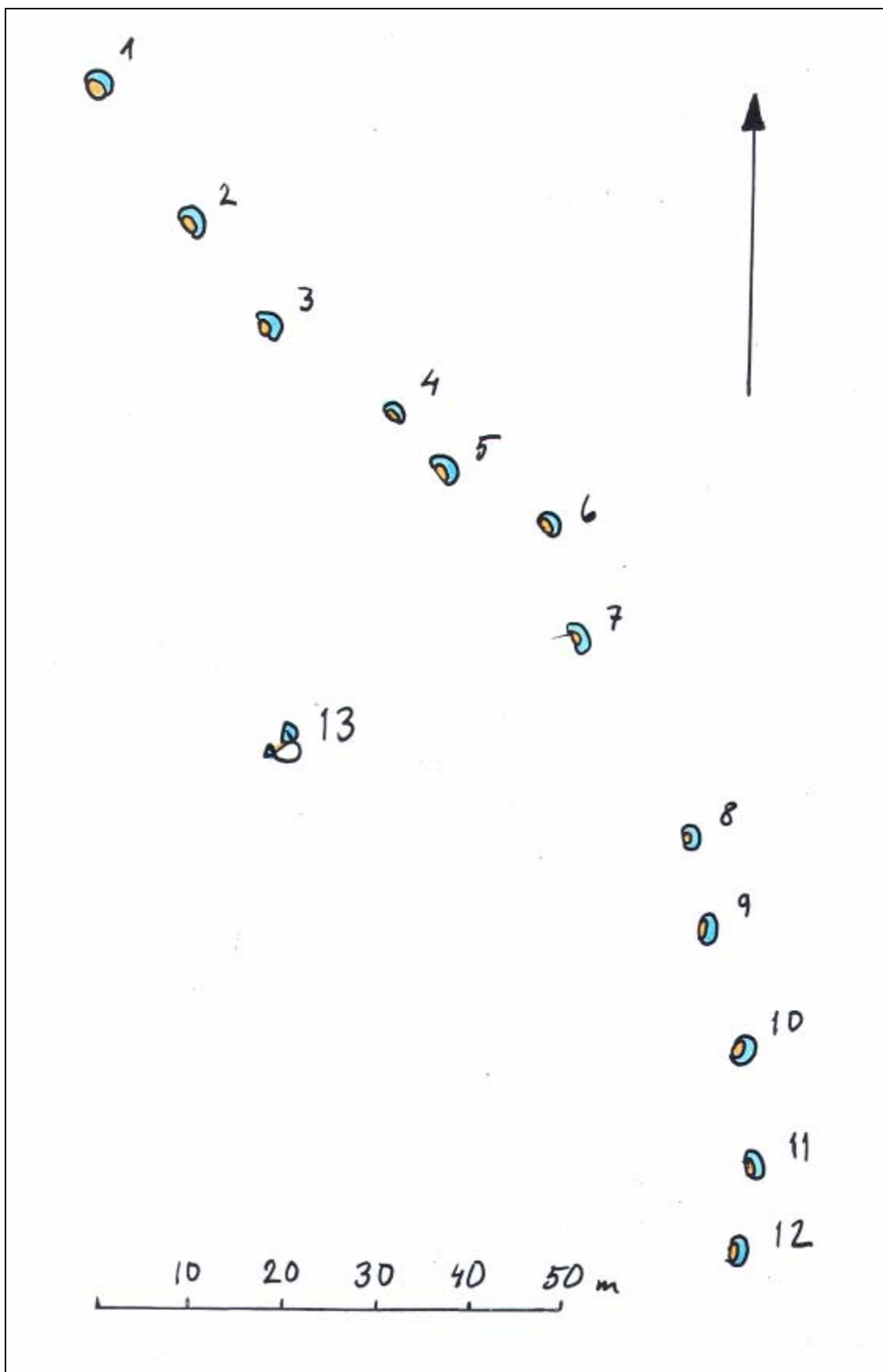

Fig. 9. Planbild över skyttevärn (nr 1-12) och ett förvarings- eller skyddsutrymme (nr 13), lokal 42.
Teckenförklaring, se bilaga 2.

Kommentar om skyttevärnen

På bergshöjden ca 50-100 m V om utrymmet och skyttevärnen (se fig. 8) finns lokalen räa-nr 562 (nr 84 i den arkeologiska utredningen 2002/2003 och nr 41 i Västerbottens museums utredning 2005), med gropar som kan antas ha nyttjats militärt i samband med att skyttevärnen användes (dock förekommer även någon grop där som är äldre och har haft annan funktion). Det finns instruktionsböcker som beskriver hur soldater ska bygga värn och förläggas, bl.a. "Soldatinstruktion för infanteriet 1930" och "Soldaten i fält 1952" (som uppdaterats med jämna mellanrum bl.a. 1965, 1986 och 2001). Dessutom finns instruktionsböcker för befäl om hur värnen m.m. ska vara belägna i förhållande till varandra. Troligen finns även äldre instruktioner och även kartor över övnings- och beredskapsvärn i Krigsarkivet. Dessa instruktionsböcker har inte fångats upp till fullo för denna dokumentation, men det råder ingen tvekan om att lokalerna sammantaget bildar en militärhistorisk välkänd struktur med exempelvis en pluton förlagd på moränhöjden under beredskapen vid första och/eller andra världskriget, med skyttevärn utplacerade strategiskt mot vägen i NÖ.

Stenbrottet/stenslagningsplatsen

Stenbrottet som registrerades vid Västerbottens museums utredning ligger mellan värnen nr 6 och nr 7. Inom ett område med ca 10 meters diameter har fem granitblock spår efter brottytor. Blocken är ca 1-5 m stora och 0,3-1,3 m höga. Samtliga har en yta uppåt som har "skivats" så att tämligen tunna stenskivor har utvunnits - blocken ser ut som "platta ostar" som på ovansidan skivats med osthyvel. "Avhyvlade" ytor skiljer sig från ursprungliga genom den jämna ytan och genom att lav generellt inte har etablerat sig på dessa ytor.

Ett av blocken, 4,4 x 3 m stort (NV-SÖ) och 1,1 m högt, har 14 tydliga *kilmärken*, varav 13 jämnt fördelade på en 1,8 m lång rad (NNÖ-SSV). Kilmärkena är 7 cm långa, 3-4 cm breda och 3-5 cm djupa. De är huggna vertikalt med mejsel för att blocket ska spricka utefter en rak linje. I kilmärke nr 2 från SSV sitter en järnkil kvar. Ytterligare ett kilmärke med kvarsittande järnkil har huggits horisontellt för att ge stenskivan önskvärd tjocklek. Detta märke återfinns intill det tredje kilmärket från NNÖ på en nivå 15 cm ner i blocket. De tre kilmärkena i raden längst i NNÖ befinner sig på denna nivå 15 cm under övriga vertikala kilmärken. De skiljs åt av en spricka (NV-SÖ) i blocket.

Otydliga spår efter kilmärken av liknande karaktär kan även urskiljas på övriga block som bearbetats. De övriga blocken har dock inga vertikala kilmärken kvar, vilket tyder på att man här har utvunnit de stenar som man påbörjat bearbeta. På blocket där de vertikala kilmärkena är kvar har arbetet avbrutits.

Uppenbarligen har dessa block valts ut för att de har egenskaper som gör dem lämpliga att "skiva" till granitstenar men jämn, finkornig struktur. Där de vertikala kilmärkena finns kvar och även en horisontell järnkil är bevarad ser man att en tjocklek på 15 cm har eftersträvat på den sten som skulle formas. Den planerade stenens längd och bredd är svårare att uppskatta, men möjligen har ett ca 1,5 x 1 m stort och 15 cm tjockt block förberetts här.

Kartlav har inte utvecklats på de flesta brottytorna, men finns etablerad på några få ställen. Den största uppmätta kartlaven är 1,5 cm i diameter, vilket innebär att den uppskattningsvis etablerades före mitten av 1950-talet, kanske på 1930-talet.

Iakttagelserna vid dokumentationen i fält verifierar det Yngve Lind har berättat om platsen. Troligen är det brostenar som brutits på platsen, möjligen togs även grundstenar till byggnader härifrån på 1920-talet.

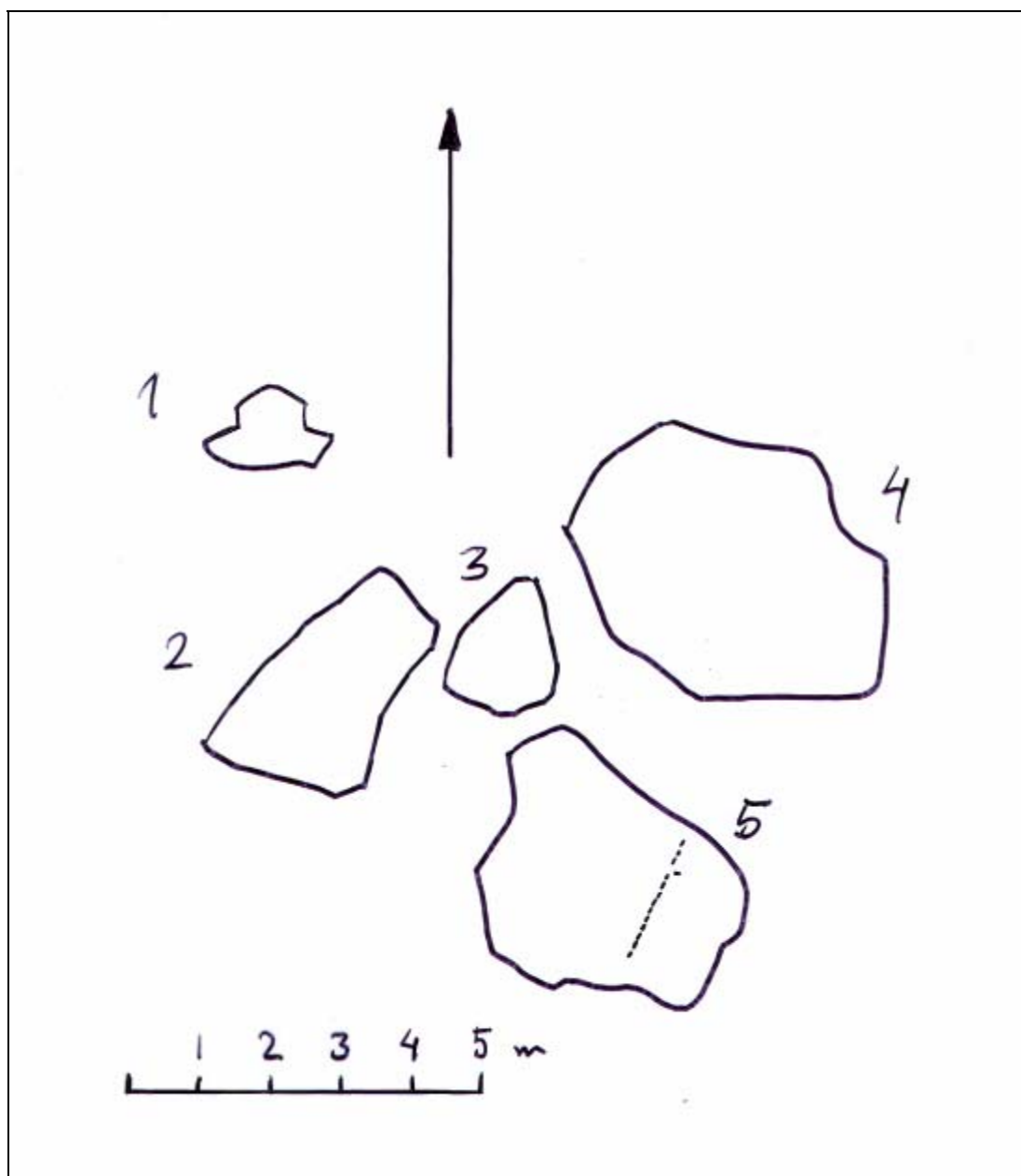

Fig. 10. Planritning över fem stenblock som har bearbetats som stenbrott, lokal 42. Numreringen hänvisar till bildtexter på följande sidor. Teckenförklaring, se bilaga 2.

Nr 1. Bilden tagen från SÖ. Översidan är "skivad" vid stenbrott. Mossa har börjat växa på brottytan.

Nr 2. Bilden tagen från NÖ. Översidan är "skivad" vid stenbrott. Mossa har börjat växa på brottytan, även lav har börjat växa in på den.

Nr 3 i förgrunden med nr 2 bakom. Bilden tagen från Ö.

Nr 3. Bilden tagen från NÖ. Ovansidans vänstra del är "skivad" vid stenbrott. På denna brottyta förekommer enstaka förekomster av kartlav med en diameter på upp till 1,5 cm. Den gröna kartlaven finns större och tydligare på stenens högra del, som inte brutits.

Nr 3 t v, nr 4 i bakgrunden och nr 5 t h. Bilden tagen från SV.

Nr 4 med tydliga brottytor och med lav på ytor som inte har brutits. Bilden tagen från NV.

Nr 4. Bilden tagen från SÖ.

Nr 4. Närbild tagen från Ö. Stenbrytningen har givit upphov till riktligt med "avslag" från utvunna stenar från blocket.

Nr 5. Bilden tagen från NV. Kilmärken bildar en rak linje framför tumstocken. En kvarsittande järnkil t h i linjen.

Nr 5. Kilmärken sedda uppifrån.

Nr 5. Kilmärken och en kvarvarande järnkil i förgrunden. Bilden tagen från SV.

Nr 5. Kilmärkena i den raka raden är mossbeväxta. Utöver de vertikalt belägna kilmärkena finns även en järnkil inslagen horisontellt för att skiva blocket. Jærnkilen syns i blockets vinkel, på bilden något ovanför det tredje vertikala kilmärket från vänster. Bilden tagen från NNV.

Nr 5. Bilden tagen från SÖ.

Raä-nr 406 i Nedertorneå socken

Raä-nr 406 i Nedertorneå socken registrerades vid Riksantikvarieämbetets fornminnesinventering 1986. Följande beskrivning upprättades:

Kvarnlämningar, bestående av 2 kvarnbäckar och 1 kvarngrund.

Kvarngrunden är svår att avgränsa pga tät vegetation. Den är uppbyggd av stora stenblock. Den ligger där 2 kvarnbäckar rinner ihop (se skiss). Bäckarna är nu torrlagda.

Enligt uppgift byggdes vattenkvarnen i slutet av 1890-talet. I början av 1900-talet installerades också en stampningshammare för vadmalsstampning.

Terrängen beskrevs som:

Strandkant V om Keräsjoki. Skogsmark (lövbuskage). Belägen mellan 5 och 10 m ö.h.

Vidare antecknas beträffande namn och orientering:

Pussin mylly. Intill Pussinkoski.

Lokalen beskrevs 1986-08-13 av arkeologen Eva Klotz, som denna sommar hade sin första säsongsanställning som praktikant och fornminnesinventerare vid Riksantikvarieämbetet och hade ett tilldelat landskapsavsnitt att rekognoscera. Det ingick i fornminnesinventerarens arbetsuppgifter att dels kontrollera platser som tidigare omnämnts i vissa arkivhandlingar, att fråga Ortsbor om platser med lämningar, att göra en egen analys av var terrängrekognoscering bör göras och att sedan utföra terrängrekognoscering i valda områden och där anteckna vad som gick att hitta. Inga tidigare anteckningar om lokalen som fick nr 406 i Nedertorneå socken var då kända. Av anteckningarna att döma har Ortsbor tipsat om platsen och berättat om den.

Handledare och ansvarig för den antikvariska bedömningen var arkeologen och platsledaren Jorma Karman. Han gav instruktioner och deltog i fältarbetet men valde att själv inte besöka lokalen nr 406 under fältsäsongen 1986. Han gjorde sin bedömning utifrån fornminnesinventerarens beskrivning och fattade formellt beslut om lämningens status. Bedömningen och beslutet var:

Sakord: Kvarnlämning.

Redovisning på ekonomiska kartan: Inprickas ej.

Status: Ej fast fornlämning (d.v.s. övrig kulturlämning).

Den gjorda dokumentationen och den antikvariska bedömningen förefaller helt följa då gällande riktlinjer vid fornminnesinventering. P.g.a. att tät vegetation gjorde lämningarna svåra att uppfatta redovisades inte kvarnens namn med tillhörande kryss på den ekonomiska kartan (Gula Kartan i skala 1:20 000). Kvarnlämningar betraktades då inte som fasta fornlämningar.

Lokalen har sedermera tagits med i den arkeologiska utredning som gjordes för Haparandabanen 2002-2003 som nr 57, dock utan att platsen då besöktes. I den särskilda arkeologiska utredningen som Västerbottens museum gjorde 2005 verkar det som om lokalen och platsen inte besöktes då heller. Den finns inte med i utredningen. Orsaken framgår inte.

Intervjuer 2007

Markägaren Alf Invall känner till kvarnplatsen. Han har sett grundstenarna och är klar över att det har stått en kvarn på platsen. Han kan dock inte verifiera att det även ska ha funnits en vadmalstamp på platsen. Enligt köpehandlingar som han har tillgång förekommer namnet eller karaktäriseringen ”Kvarndammen”. Handlingarna är troligen från 1800-talet.

Byåldermannen Sven Danell känner till kvarnplatsen, men känner inte till om byn har särskilda handlingar om platsen.

Karl Erik och Märta Innala är närmaste grannar till kvarnplatsen och berättar följande. Den har fått sitt namn av forsen intill, Pussinkoski. Pussin betyder ”påse”. Kvarnen fanns under början av 1900-talet, men det är oklart när den byggdes och när användes sista gången. De har inte hört att det varit vadmalstamp på platsen, men lägger till att det inte är omöjligt att det fanns en sådan. De tror också att det funnits någon form av bosättning i närheten i någon stuga. Det ska ha funnits en kvarnstuga, där man kunde övernatta i samband med det tillfälliga arbetet vid kvarnen. Dessutom har det talats om en bosättning i närheten av kvarnen, varifrån man utvandrade till Amerika. Den gamla vägen gick förbi kvarnen och bosättningen. Det ska även ha funnits en likbod, d.v.s. en bod där ett lik tillfälligt förvarades i början på 1900-talet, någonstans mellan kvarnen och den nuvarande bebyggelsen där Karl Erik och Märta Innala bor, dock osäkert exakt var. Kvarnen hade tjänat ut på 1900-talet då man hellre föredrog att färdas till kvarnen i Kukkola, som var större och ansågs ge renare mjöl. Grundstenar var begärliga förr och åtskilliga har tagits från platsen och använts i andra byggen. Själva timmerstommen återanvändes i en lada under flera årtionden, men finns inte kvar i dag. Troligen var den i mindre gott skick, togs ner och användes som ved. En kvarnsten från platsen finns kvar och förvaras på Innalas gård.

Karl Erik Innala följde med till kvarnplatsen, pekade ut var den ligger och resonerade om vad som finns att se i dag efter damm, dammvall, diken, anslutande vägar och ungefär var eventuella andra byggnader kan ha stått.

Äldre lantmäteriakter

Kvarnplatsen finns dokumenterad i lantmäteriakter som är tillgängliga vid Lantmäterimyndighetens förrättningsarkiv i Luleå. Vid en förrättning år 1954 upprättades ”handlingar rörande laga skifte över den samfällda kvarnplatsen för Nikkala och Keräsjoki skifteslag i Nedertorneå socken av Norrbottens län” (Dnr 151/54). Fram till denna förrättning låg kvarnplatsen på samfällad mark, men vid detta tillfälle skiftades samfälligheten så att Ivar och Anna Invall blev nya ägare genom att de löste ut övriga ägare inom samfälligheten. Vid detta tillfälle fanns ingen kvarn kvar på platsen. I en bilaga B tillhörig förrättningen kan man läsa följande:

”Ifrågavarande kvarnplats, som benämns Tullkvarn, avsattes såsom samfällighet vid det den 31 december 1886 fastställda laga skiftet å Keräsjoki och Nikkala byar ... Kvarnplatsen står upptagen under samfälligheter, som avsatts för skifteslagets gemensamma behov ... Kvarnbyggnaden är nedriven. Kvarnplatsen kan ej heller tillgodose något annat gemensamt behov. Jordmånen är moränjord. Kvarnplatsen är bevuxen med slyskog.”

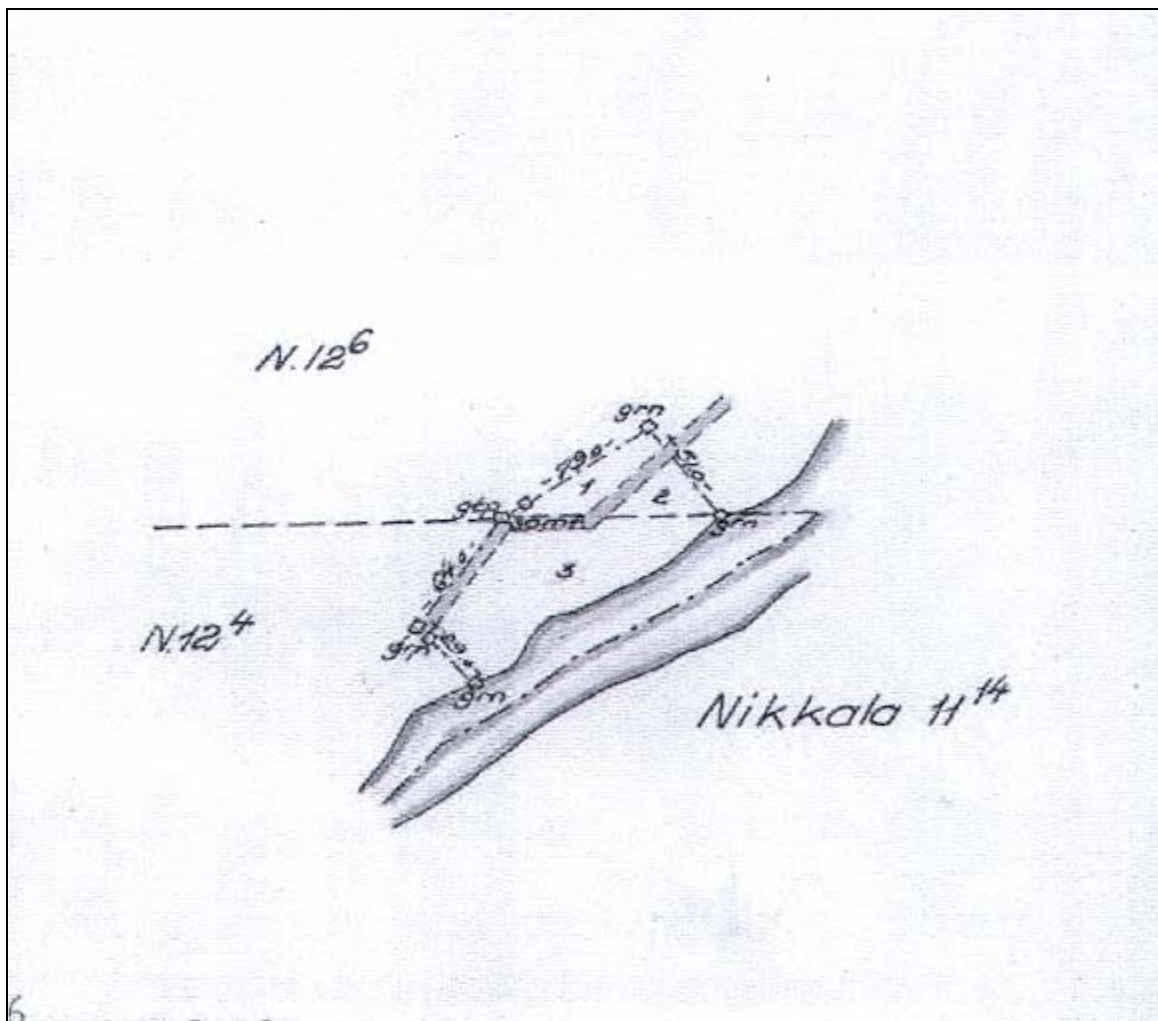

Fig. 11. "Karta över samfällid kvarnplats för Nikkala och Keräsjoki skifteslag i Nedertorneå socken av Norrbottens län, upprättad genom kopiering av 1879 års ls-karta". Upprättad vid laga skifte år 1954. Dnr 151/54, BD 6. Lantmäterimyndighetens förrättningsarkiv i Luleå.

Laga skifte från 1880-talet består av flera hundra sidor handlingar jämte själva kartorna. Kartan över den aktuella platsen redovisar kvarnbyggnaden och därtill ytterligare tre byggnader i närheten (fig. 12) samt det primära för skiftet, markslag och ägor.

På sidan 111 i skifteshandlingarna kan man läsa sammanfattningsvis om fem kvarnplatser i byn, varav nr 1 är "kvarnställe med område för Tullkvarnen i Keräsjoki". På sidan 1541 inleds en beskrivning över skiftet på alla ägorna till Nikkala och Keräsjoki byar, upprättad år 1882. På sidan 1568 kommer man fram till markeringen XXXV (se fig. 12), som beskrivs enligt följande:

Kvarnplats med område för Tullkvarnen i Keräsjoki ...

6773	Äng
6774	Do
6775	Do
6776	Do
6777	Do
6778	Do
6779	Do

6780	Kanal
6781	Äng
6782	Do
6783	Do
6785	Do
6786	Do

Laga skifteskartan ger ytterligare två besked utöver att kvarnstället med kanal omges av ängar. Dels leder en väg förbi kvarnen och dessutom markeras en damm i ån från den plats där kanalen börjar. Kartan ger dock inga tydliga besked om vad det är för byggnader som finns i området. De två mindre, markerade med kvadrat med kryss i, är troligtvis hölador och det mer rektangulära huset en bit ovanför kvarnen kan antas markera ett boningshus.

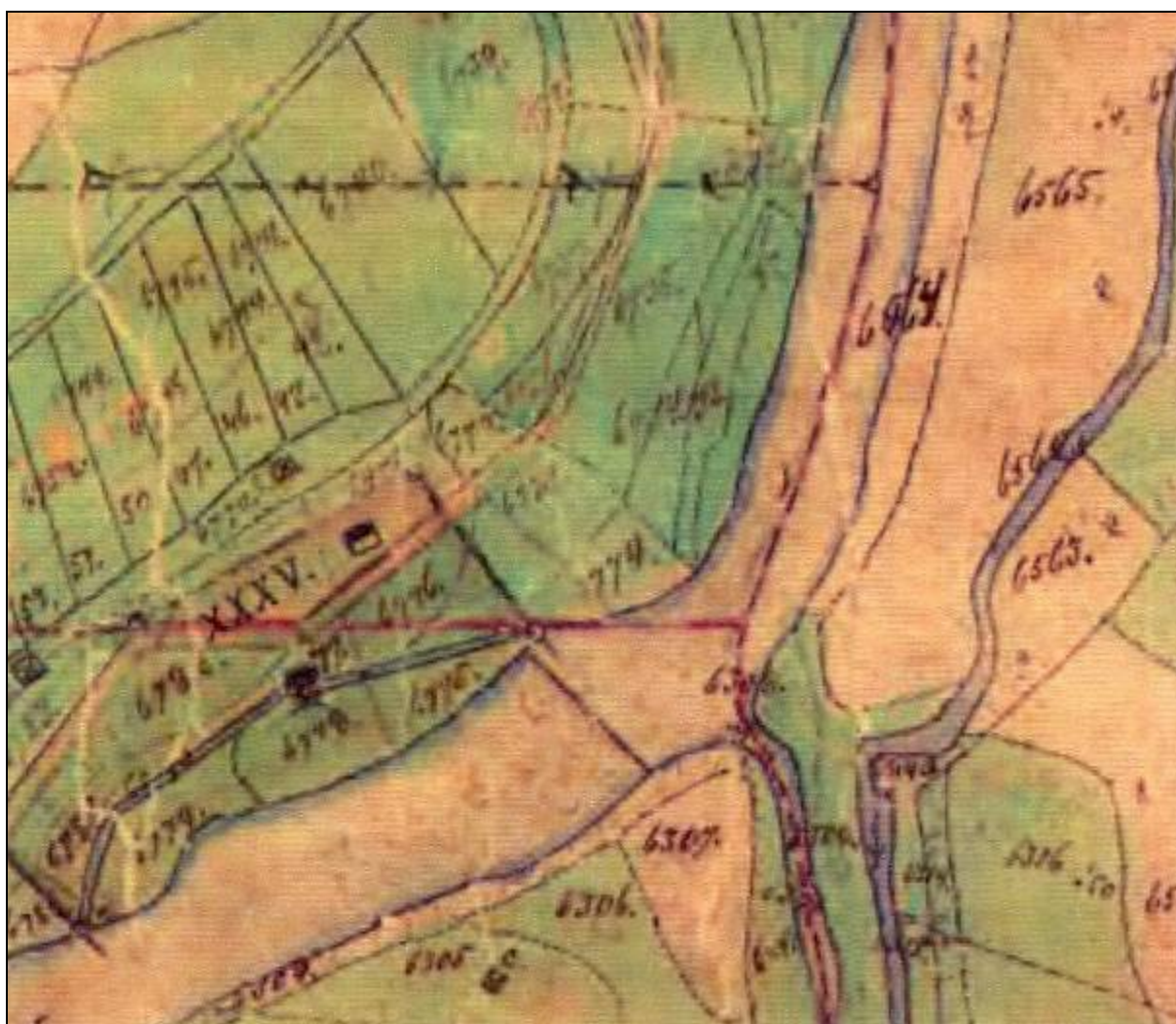

Fig. 12. Utdrag ur laga skifteskartan, fastställd år 1886. Tillgänglig vid Lantmäterimyndighetens förrättningsarkiv i Luleå.

Avvittringskartan från 1828-31 (av J. Rutbäck) visar att landsvägen då följde samma sträckning som på laga skifteskartan och att den gick igenom ängsmark. Enligt kartan (fig. 13) fanns ingen bebyggelse vid denna tid där kvarnstället sedermera dokumenterades vid laga skiftet. Men vägen fanns redan då, och är alltså inte ett resultat av att kvarnen byggdes. Den är troligtvis mycket äldre, antagligen är det den första väg som byggdes här upp efter Keräsjöki.

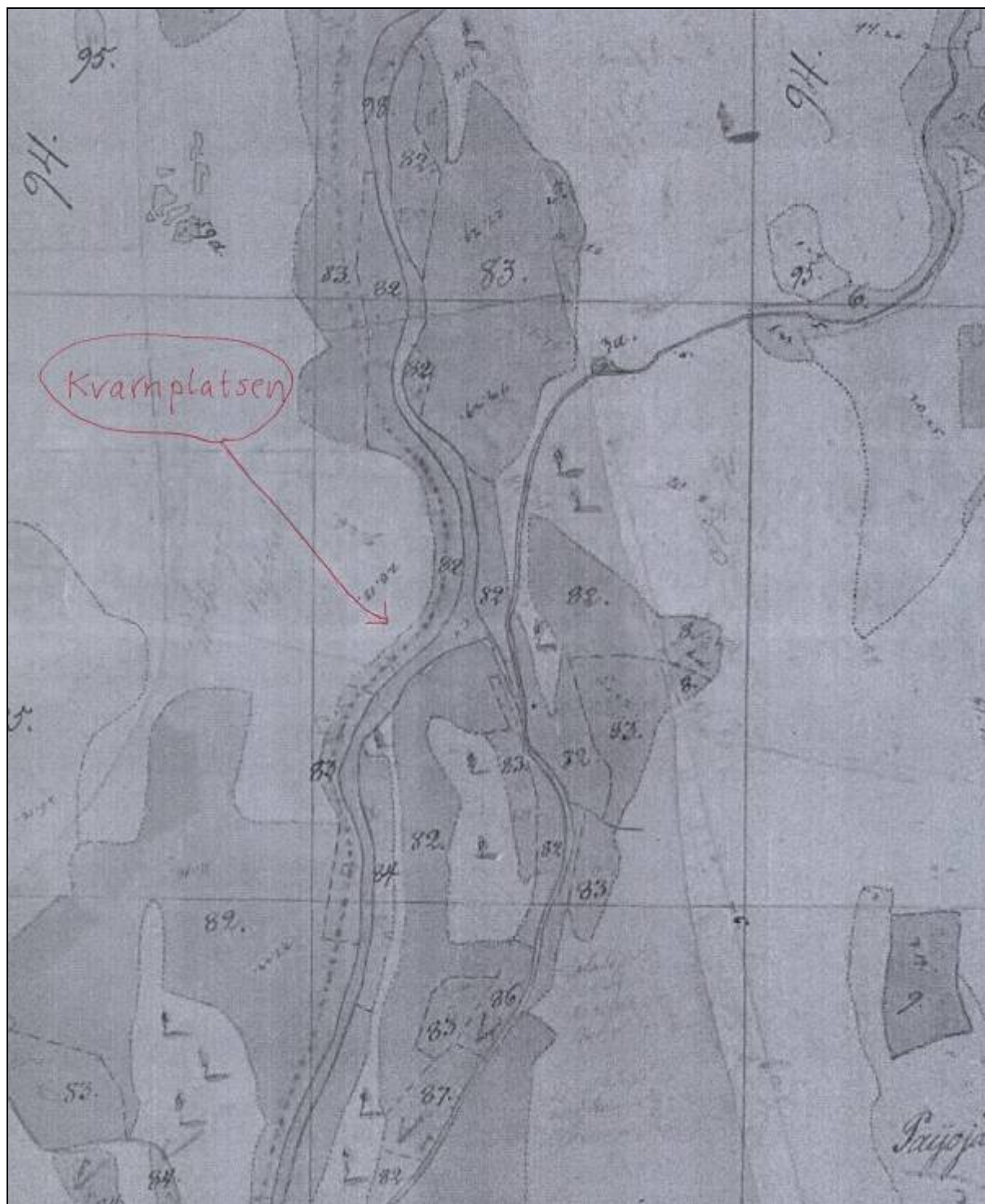

Fig. 13. Utdrag ur Avvittringskarta 58:15, upprättad åren 1828-31 av J. Rutbäck. Tillgänglig vid Lantmäterimyndighetens förrättningsarkiv i Luleå. Där kvarnplatsen sedermera byggdes finns inga byggnader vid denna tid.

Slutsatser av intervjuer och äldre kartor

Intervjuerna och kartmaterialet visar att kvarnstället var i bruk i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet. Exaktare årtal har inte framkommit, men sannolikt är att kvarnen byggdes i samband med laga skiftet, d.v.s. senast under 1880-talet, men kanske under årtiondet innan. Det som tyder på det är att samfälligheten skapades vid denna tid och att det förefaller rimligt att kvarnen byggdes på en samfällighet och inte på en enskild äga. Kanal-, damm- och kvarnbygget förefaller vara ett alltför stort arbete för en enskild, och därför bör bygget ha kommit till när samfälligheten skapades för detta ändamål. Skiftet fastställdes år 1886 men hade då pågått i flera år, vilket visas av att kartan med beskrivning upprättades år 1882. Man kan anta att det tar en tid att bygga kanalen, dammvallen och kvarnbyggnaden och om allt var klart 1882 bör hela projektet ha kommit igång några år innan.

En bosättning och/eller övernattningsstuga har funnits nära kvarnplatsen. Den kan antas ha funnits ungefär under samma tidsrymd som kvarnen, har kallats "Kvarnstugan" och har stått på samfälligheten. Det är sannolikt att det är den stugan som också tillfälligt bebotts av dem som sedermera emigrerade till Amerika.

Dokumentation i fält 2007

Vid fältarbetet för Banverkets kulturhistoriska dokumentation i september/oktober 2007 konstaterades att kvarnplatsen ligger utanför och söder om järnvägskorridoren samt även öster om och utanför den arbetsväg som kommer att byggas fram till järnvägsbron över Keräsjoki (fig. 14). Dessutom visade det sig att även den kanal som hörde till kvarnen också bör kunna bevaras, möjligen med undantag från kanalens inlopp, där fördämningsvallen har funnits över Keräsjoki. "Kvarnstugan" gick att lokalisera som en husgrund, som huvudsakligen är belägen omedelbart intill den planerade arbetsvägen, i området med tillfällig nyttjanderätt för Banverket. Den gamla vägen genom kvarnmiljön visade sig mycket välbevarad.

Kvarnplatsens och dammvallens GPS-koordinater anger läget med några meters felmarginal:

Kvarnen: 7329061/1868675

Dammvallen: 7329099/1868710

Mer exakt läge framgår av tilläggskartering på Banverkets planritning, som med höjdkurvor ger placeringen av kvarnplatsen (fig. 14).

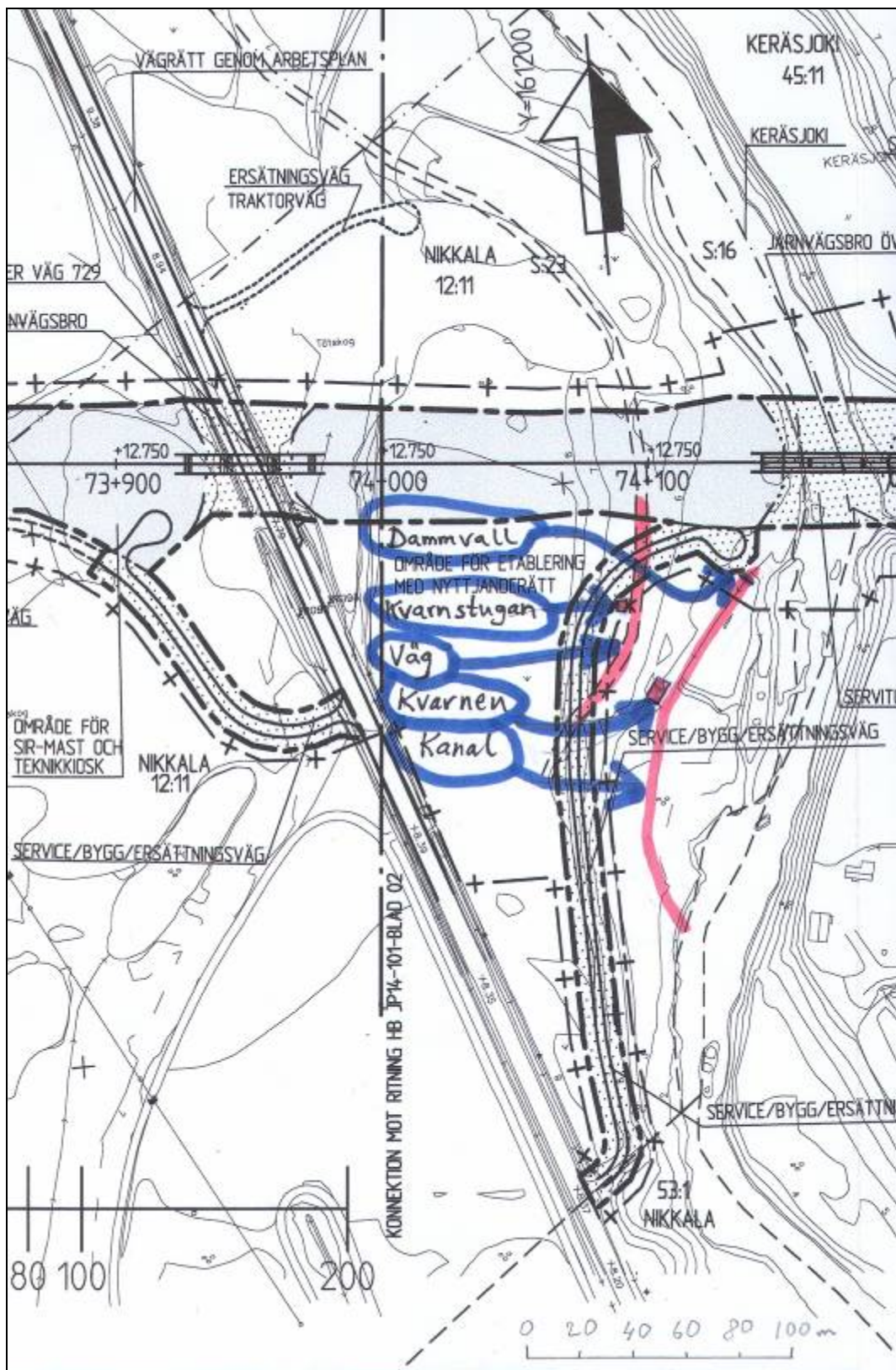

Fig. 14. Utdrag ur Banverkets planritning JP 14-101, blad 01 (11) fortsbl 02, upprättad av Tyréns 2007-02-01, kompletterad med skalstreck och läget för dokumenterade kulturlämningar. Teckenförklaring, se bilaga 1.

Den dokumentation som valdes med hänsyn till omständigheterna blev att kvarnmiljön med dess synliga lämningar karterades i skala 1:1000, att en något mer utförlig beskrivning jämfört med den från 1986 upprättades och att några fotobilder togs.

Kartan i skala 1:1000 (fig. 15) visar Banverkets grundkarta och den nu utförda tilläggsarteringen över kulturlämningarna. Grundkartan redovisar befintliga gränser, strandlinjer, vattendrag, bebyggelse och brukningsvägar. Höjdkurvor med en meters intervall redovisas på grundkartan i berörda områden. Kvarnplatsen framgår tydligt genom att husgrunden byggts i en nedgrävd yta, belägen i nivå med intilliggande vattendrag. Genom nedgrävningens djup markeras kvarnens plats av 5-meterskurvan. Grundkartan har även med ett vattendrag som består av en kanal byggd fram till kvarnplatsen, varifrån det fortsätter mot öster som en bäckfåra ut till ån Keräsjoki.

Tilläggsarteringen redovisar synliga lämningar efter kvarnen, den kanal som hörde till kvarnen, det stenfundament som finns kvar på land av dammvallen, husgrunden efter kvarnstugan och den gamla vägbanken genom området. Här följer en beskrivning med inslag av tolkningar av dessa lämningar:

Kvarnplatsen består av en ingrävning i sluttande mark mot SÖ, förstärkt med grundstenar i kanten och med uppstickande järnbeslag i marken. Ingrävningen är ca 6 x 6 meter stor (NÖ-SV/NNÖ-SSV) och intill 1 meter djup med branta, närmast lodräta väggar i NÖ, NV och SV. Mot SÖ ansluter ingrävningen till befintlig sänka i terrängen, med ett vattendrag i sänkans botten. Grundstenarna är 0,5-1,5 meter stora. De största finns i NÖ, NV och SV. I SÖ bildar de en stenfot av mindre stenar. Grundstenarna ligger inte alltid intill varandra och ger intryck av att vara några kvarvarande av ursprungligen fler, som tagits från platsen. I NV är en öppning i grunden 1,2 meter bred. Utanför leder en gång ner till öppningen (syns i karteringen av höjdkurvor). Ytterligare en öppning finns i grunden, mot SÖ. Den är 0,4 m bred och kan ha varit förbunden med ett kvarnhjul i intilliggande kanal. På golvet nära denna öppning sticker smala järnband upp i marken, 3,7 cm breda, 0,5 cm tjocka. Deras synliga längd är 0,6-0,7 meter.

Gången som leder upp från kvarngrunden är 2-3 meter bred och intill 0,5 meter djup. Den leder upp mot N och syns ca 10 meter innan den planar ut och ansluter till den naturliga marken.

Omedelbart NÖ om den 6 x 6 meter stora ingrävningen vidtar en markyta med några upplagda stenar. Denna markyta, mellan gången från ingrävningens nordvästra del och vattendraget i SÖ, är ca 6 x 4 meter stor (NV-SÖ), av mestadels jord men även upplagda stenar, möjligen något välvt uppbyggd ca 0,5 meter över naturlig markyta. Det går inte att se om denna yta varit en del av kvarnbyggnaden, i så fall av en övre våning, eller om den legat omedelbart utanför kvarnbyggnaden. Eftersom många grundstenar saknas går det således inte att se hur stor byggnaden varit. Men sannolikt har det funnits en källarvåning och en våning ovanpå.

Kvarngrunden är bevuxen med 1 gran, ett 10-tal björkar (koncentrerade till södra delen) och hög örtväxtlighet.

Omedelbart SÖ om kvarnplatsen är en ***kanal*** ca 3 meter bred och ca 1 meter djup. Den är förstärkt av stenar på några få platser, bl.a. mitt emot kvarnplatsen, där kallmurade tuktade stenar är 0,5-1 meter stora. Kallmuren där är 0,9 meter hög och syns tydligt utefter en 2 meter lång sträcka och kan anas i vegetationen ytterligare några meter mot NÖ. Kanalen är ställvis

vattenfylld och ställvis torrlagd. Den börjar ca 50 meter NÖ om och avslutas ca 90 meter S om kvarnplatsen och är således ca 140 meter lång, fördelade på tre raka sträckor (NÖ-SV, NNÖ-SSV och NNV-SSÖ).

Kanalens första sträcka, från inloppet till kvarnplatsen, är grävd i ett redan befintligt vattendrag i en sänka, som strax NÖ om kvarnplatsen fortsätter som en mestadels torrlagd bäckfåra mot Ö. Denna del av kanalen kan ha grävts till en rak sträcka, och utefter kanten mot SÖ har material lagts upp som en mycket flack vall bredvid kanalen. Eftersom sänkan redan fanns behövdes bara små mängder material läggas upp. Alternativt var den ursprungliga bäckfåran rak här och i så fall behövdes bara smärre grävningar för att ge den lämpliga dimensioner.

Kanalens fortsättning mot S efter kvarnplatsen har även den grävts i delvis befintliga bäcksänkor. En sådan fanns närmast intill kvarnplatsen och en annan fanns utefter kanalens sista 35 meter ut till Keräsjoki. Mellanliggande del av kanalen har måst grävas upp i sin helhet utefter en ca 45 meter lång sträcka, varför kanalen här kantas av en tydlig vall med uppgrävt material utefter bägge sidorna. Vallen är 2-4 meter bred och intill 0,4 meter hög. Den är tydligast uppbyggd utefter den östra sidan. Vallen på den västra sidan är upplagd på en naturlig vall vid en torrlagd fåra väster om vallen.

Kanalen är bevuxen med enstaka granar, talrika björkar och hög örtvegetation.

Vid kanalens början, inloppet i NÖ, syns i kanalens kant mot NV rester av ett *fundament*, som har varit *del av en dammvall*. Fundamentet är 1,5 meter brett och 1,5 meter högt av ett 10-tal 0,5-0,6 meter stora stenar på kanalens nordvästra sida. Längden är ca 1 meter (NV-SÖ), varefter fundamentet i NV ansluter till kanalkanten. På motsatta sidan av kanalen syns några liggande stenar på marken, som också de varit del av dammvallens fundament. Fem kvarliggande delvis tuktade stenar är 0,5-1,8 meter långa.

Stenarna efter dammvallen tycks vara några få kvarvarande, eftersom dammvallen bör ha varit uppbyggd med betydligt fler stenar i kombination med trä.

Husgrunden efter "Kvarnstugan" är belägen 30 meter NNV om kvarnplatsen och 5 m V om den gamla vägen genom kvarnmiljön. Den är svår att upptäcka eftersom vegetationen döljer den i stor utsträckning och för att inga tydliga lämningar finns uppbyggda på marken.

Husgrunden är 6 x 4 m (N-S) och 0,3 m hög. Den består av en förhöjning med i kanten några överväxta grundstenar. Förhöjningen är högst i husgrundens östra del, där eldstaden har varit. Vid provstick med sond känns grundstenar i kanten. Där eldstaden har varit framkommer sot och kol. Beväxt med 5 aspar.

Fler bebyggelse lämningar finns på platsen. Marken runt omkring husgrunden är påverkad, och 1 m NNV om husgrunden är en grop 1,5 m i diameter och 0,2 m djup.

Den gamla vägen 5 meter Ö om husgrunden kantas av diken eller ganska branta slänter, utom utefter en ca 12 m lång sträcka där infarten varit till Kvarnstugan. Den gamla vägen genom miljön består av en mycket fin *vägbank*, 5 m bred och intill 0,5 m hög.

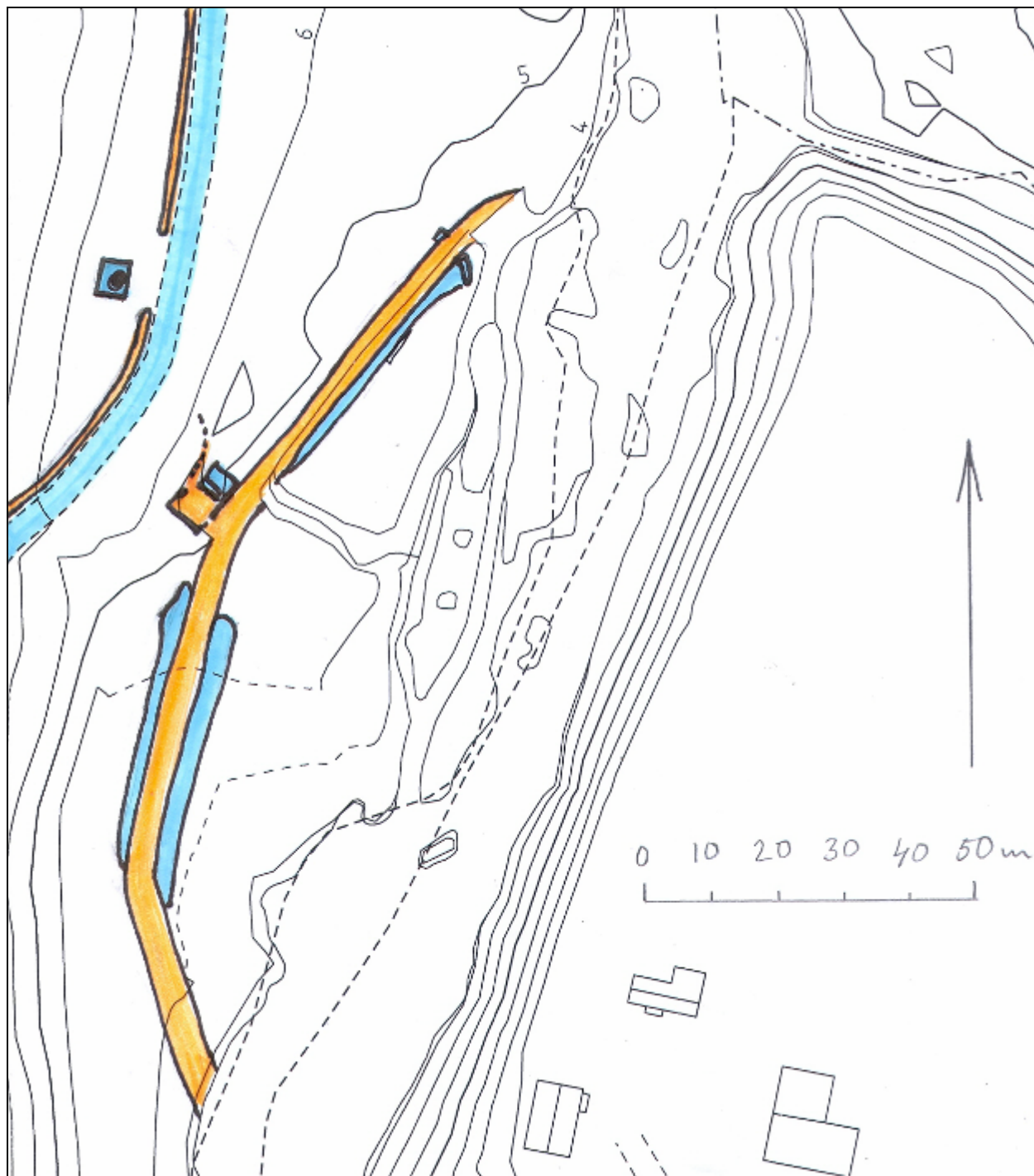

Fig. 15. Kvarnmiljön räa-nr 406 i Nedertorneå socken. Banverkets grundkarta med höjdkurvor (1 meters ekvidistans), strandlinjer, fastighetsgräns och byggnader har kompletterats med skalstreck, norrpil och kulturlämningar. Teckenförklaring, se bilaga 2.

Kvarnplatsen syns som en nergrävning i bildens mitt, där en ryggsäck syns på bilden. Bilden tagen från SÖ. Framför kvarnplatsen ser man den grävda kanalen. I bakgrunden, ovanför kvarnplatsen, kan man möjligen ana en vägbank.

I kanten av nergrävningen för kvarnplatsen är grundstenar något dolda av vegetationen. Bilden tagen inne i kvarngrunden, från SV.

*I bildens mitt ser man den kanal som byggdes till kvarnen. Intill kanalen ser man upplagt material.
Bilderna tagen från NV.*

*Ett fundament vid kanalens inlopp har varit del av en dammvall, som till större delen nu är borta.
Bilderna tagen från SÖ. Fundamentet på bilden finns således vid kanalens nordvästra sida.*

En svag förhöjning under löven är lämningar efter eldstaden i "Kvarnstugan". Bilden tagen från NÖ.

"Kvarnstugans" rektangulära husgrund markeras av övertorvade grundstenar. En är framsparkad i bildens mitt. Bilden tagen från NÖ.

*Den gamla vägen genom kvarnmiljön är mycket välbevarad som en vägbank. Bilden tagen från SV.
Vid kurvan var kvarnen belägen nere t h och lite längre fram t v låg Kvarnstugan.*

Referenser

Handlingar för Haparandabanan

Banverket. 2007. Uppdragsbeskrivning Haparandabanan Kalix – Haparanda, Ny järnväg. Dokumentation av kulturlämningar JP 11, 12 & 14. Diarienummer F07-8700/IN60, UDN 147/07.

Banverket. 2007. Järnvägsplaner.

Bennerhag, Carina & Runeson, Henrik. 2004. UV Mitt, rapport 2004:26. Arkeologisk utredning, etapp 1. Haparandabanan, sträckan Kalix-Haparanda. Västerbotten, Nederkalix och Nedertorneå socknar. Dnr 421-2039-2004 (Riksantikvarieämbetet). Dnr 344-2004 (Norrbottens museum).

Heinerud, Jans, Sundström, Susanne, Sandén, Erik & Palmbo, Frida. 2005. Särskild arkeologisk utredning. Inför byggande av järnväg, sträckan Kalix-Haparanda, Norrbottens län. Västerbottens museum/Uppdragsverksamheten.

Klang, Lennart. 2002/2003. Kustnära järnväg Kalix - Haparanda. Arkeologisk utredning, etapp 1. Rapport mars 2003 utarbetad på uppdrag av WSP, Luleå.

Kartor och andra arkivhandlingar

Lantmäteriverket. Gula Kartan över berörda områden.

Lantmäterimyndighetens förrättningsarkiv i Luleå. Digitalt tillgängliga avvitrings- och skifteskartor med tillhörande handlingar för byarna Nikkala/Keräsjoki, Sangis och Vånafjärden.

Riksantikvarieämbetet. Fornminnesregistret.

Litteratur

Broadbent, Noel. 1987. Lichenometry and Archaeology. Testing of lichen-chronology on the Swedish North Bothnian Coast. Umeå universitet, Centrum för Arktisk Kulturforskning, report nr 2.

Ekman, Sven. 1910. Norrland jakt och fiske. Uppsala.

Fossum, Birgitta. 2006. Förfädernas land. En arkeologisk studie av rituella lämningar i Sápmi, 300 f. Kr. – 1600 e. Kr. Studia archaeologica universitatis umensis 22. Institutionen för arkeologi och samiska studier, Umeå universitet.

Försvarsmakten. 2001. Soldaten i fält. SoldF. Utgåva M7742-100002. Stockholm.

Vorren, Ørnulf & Eriksen, Hans Kristian. 1993. Samiske offerplatser i Varanger. Tromsø Museums Skrifter 24.

Wennstedt, Britta. 1989. Kultplatser i övre Norrlands kustland, Oknytt 3-4/1989. Umeå.

Informanter

Sven Danell, Nikkala

Karl Erik Innala, Keräsjöki

Märta Innala, Keräsjöki

Alf Invall, Nikkala

Rune Larsson, Vånafjärden

Yngve Lind, Sangis

Ingrid Lindbäck, Karlsborgsverken

Björn Sandström, Boden

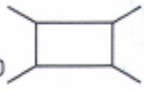

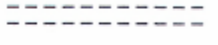

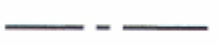

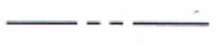

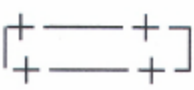

Sune Sandström, Boden

Ture Strömbäck, Järfälla

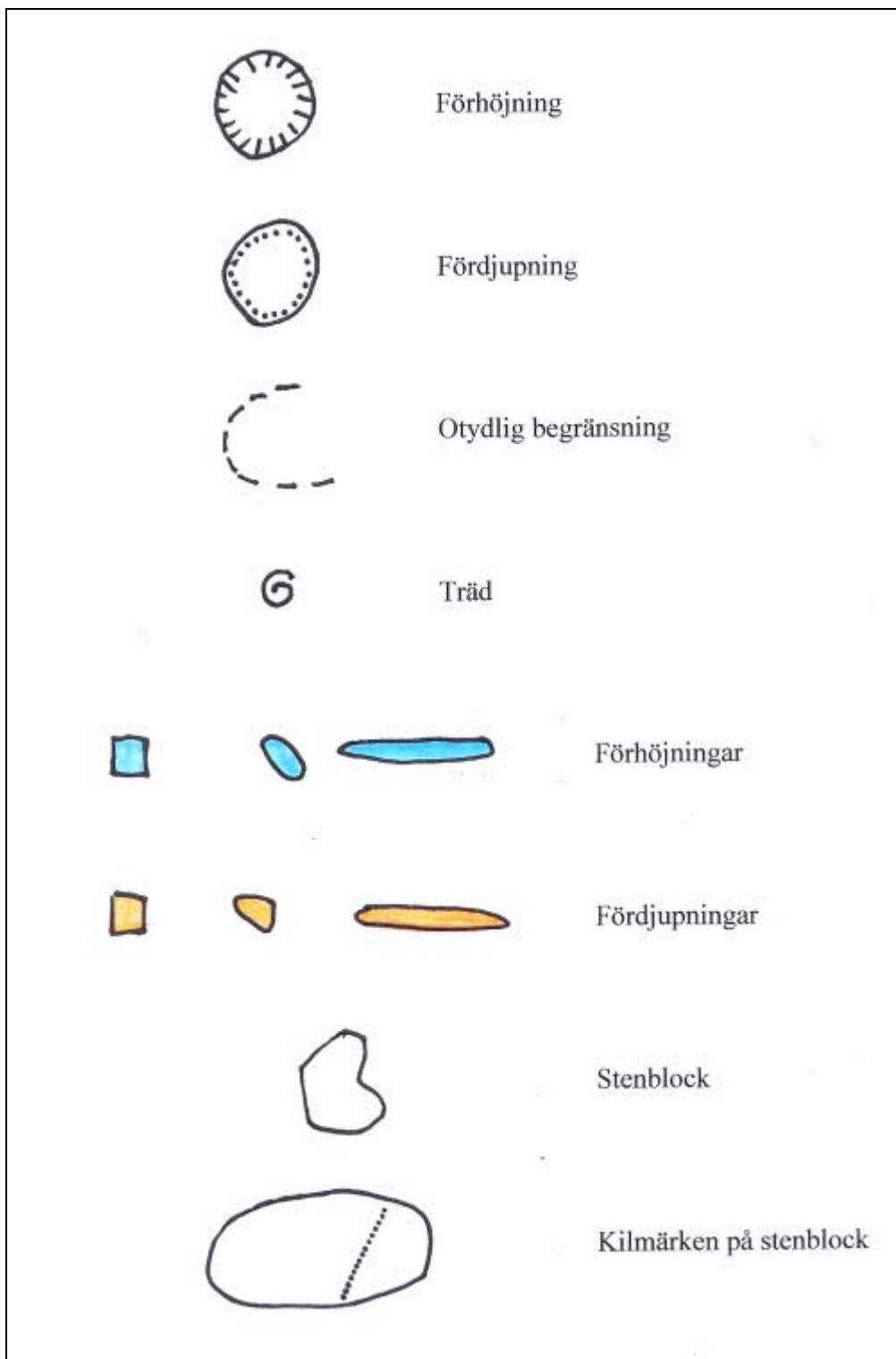
Marianne Sundell, Pålänge

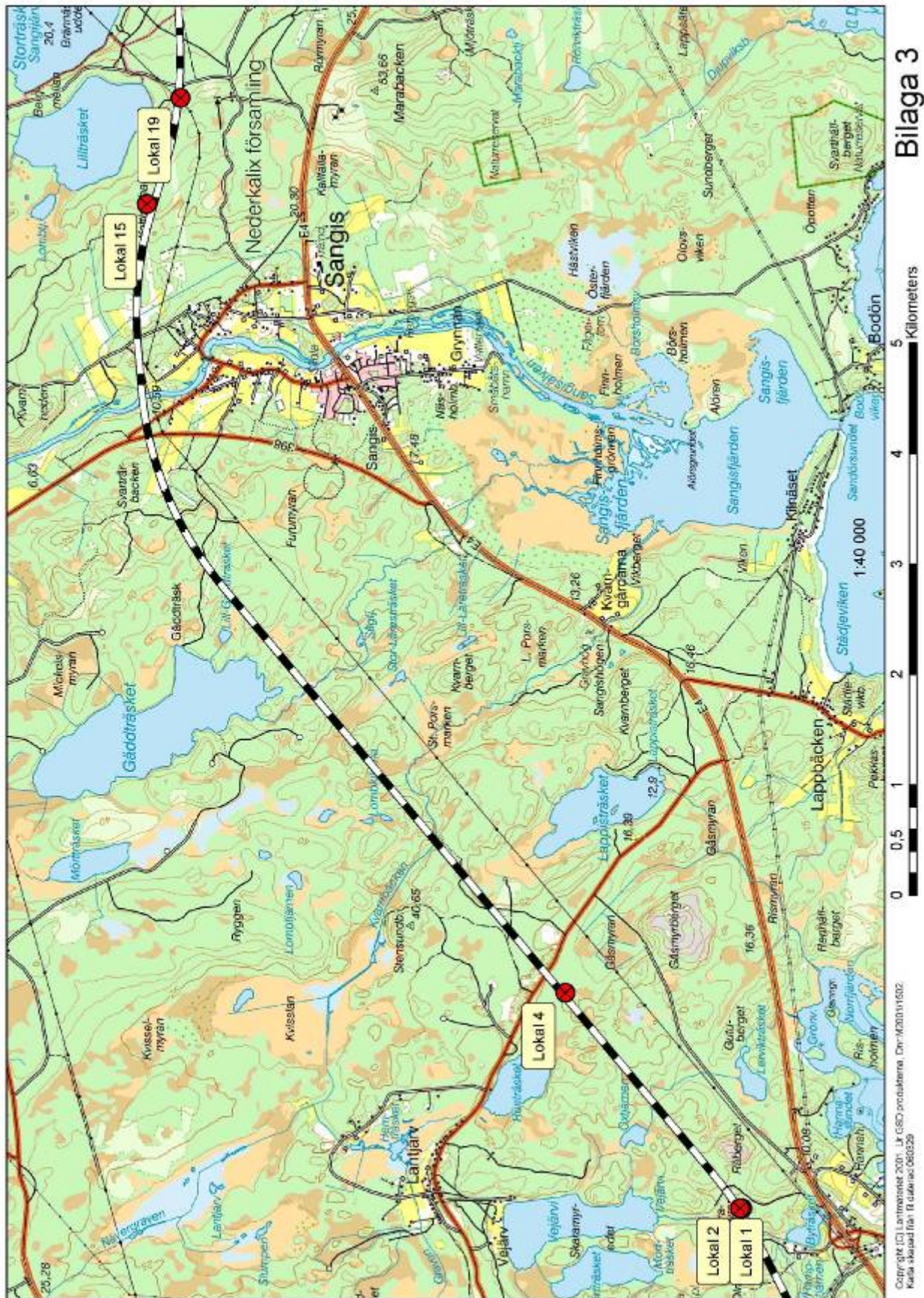
Sten Thyni, Sangis

Bilaga 1

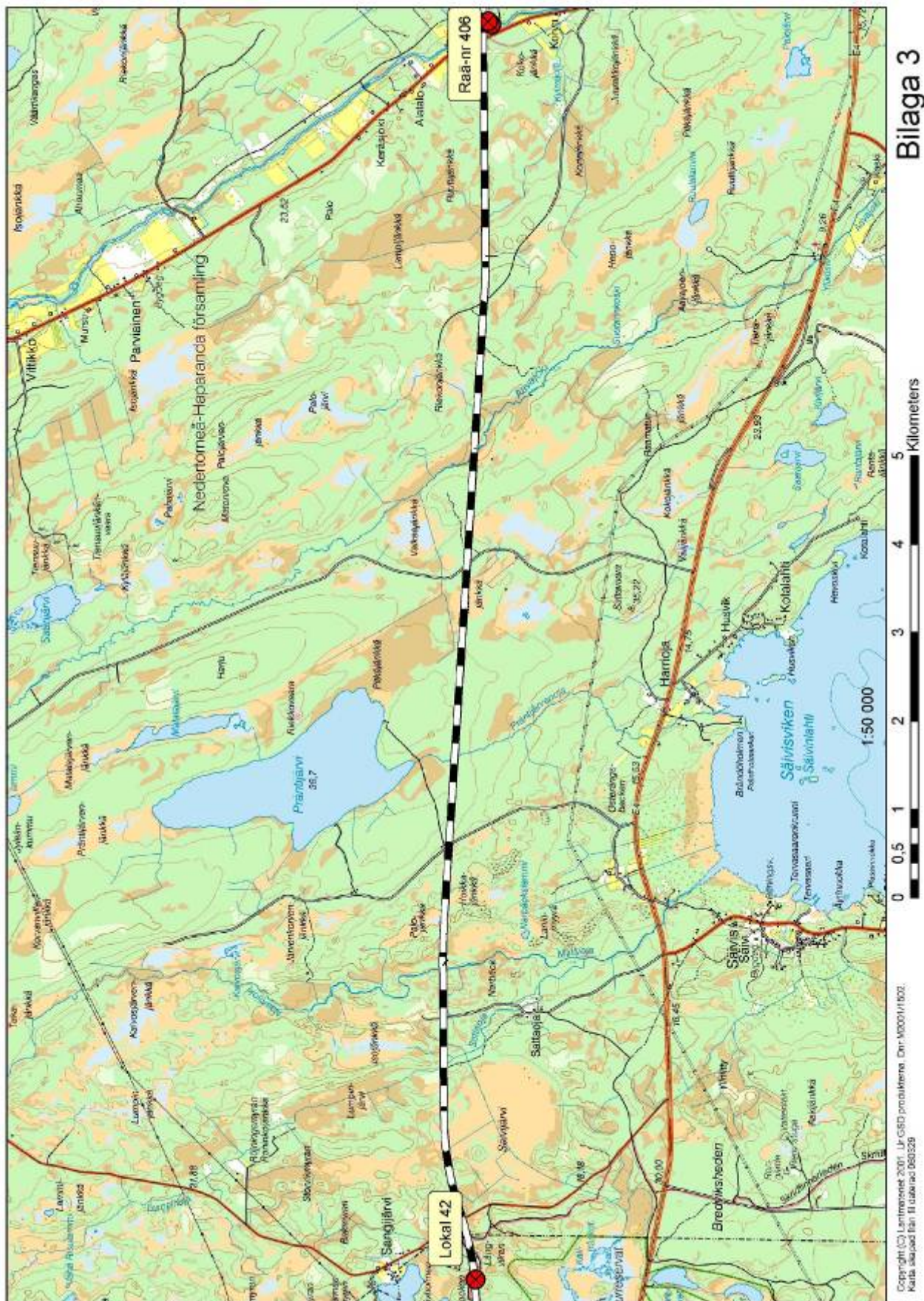
KOORDINATSYSTEM			
SYSTEM I PLAN: RT90 5gon Ö (0.-1)		FASTIGHETSREDOVISNINGEN ÄR	
SYSTEM I HÖJD: RHB70		UPPDATERAD 2007-01-26	
BETECKNINGAR		ÖVRIGT	
NYA ANLÄGGNINGAR			
	FÖRESLAGEN JÄRNVÄGSLINJE MED LÄNGDMÄTNING OCH SPÄRHÖJD		ANLÄGGNING SOM FASTSTÄLLS
	FÖRESLAGEN VÄG (VÄG SOM FASTSTÄLLS)		ANLÄGGNING SOM UTGÅR
	FÖRESLAGEN VÄG (FASTSTÄLLES EJ)		
	FÖRESLAGEN TRAKTORVÄG (FASTSTÄLLES EJ)		
GRÄNSER		BEFINTLIGT	
	GRÄNS FÖR JÄRNVÄGSMARK		BYGGNAD
	GRÄNS MELLAN ÄGANDE- OCH SERVITUTSRÄTT		MYRMARK
	GRÄNS FÖR TILLFÄLLIG NYTTJANDERÄTT FÖR VISISS TID, GÄLLER TILL 5 ÅR EFTER TRAFIKERINGSSTART OM EJ ANNAT ANGES		BARRSKOG
MARK SOM TAS I ANSPRÅK			LÖVSKOG
	OMRÅDE MED ÄGANDERÄTT		BLANDSKOG
	OMRÅDE MED SERVITUTSRÄTT		BERG I DAGEN
	OMRÅDE MED TILLFÄLLIG NYTTJANDERÄTT		RIKTNINGSPIL VATTENDRAG
			FASTIGHETSGRÄNS
			TRAKTGRÄNS
			KOMMUNGRÄNS
			BEFINTLIG ÄGOSLAGSGRÄNS

Bilaga 2

Bilaga 3 fortsätter på nästa sida.

Bilaga 3 även på föregående sida.